ISTORIE

1918
2018

OLIVER JENS SCHMITT

ROMÂNIA ÎN 100 DE ANI

BILANȚUL UNUI VEAC DE ISTORIE

HUMANITAS

În 1989, circa 3% din populație se afla în slujba Securității. Procentual, raportat la populația totală, România avea mai mulți informatori decât Uniunea Sovietică. Teroarea mai întâi pe față, apoi structurală, precum și intimidarea au mâncat ca o rugină societatea românească și au distrus în mare măsură încrederea ca resursă socială centrală. Moștenirea aceasta n-a fost depășită pe plan personal, structural și mental.

Dar, oricât de tensionată ar fi situația actuală, oricât de fățiș ar recurge oligarhii corupți la metodele fiabile și la propaganda binecunoscută, istoria nu se întoarce înapoi. Cel puțin nu cel mai important rezultat din ultimii o sută de ani de istorie românească, și anume formarea unei societăți civile puternice numeric, care, cu toată fragilitatea ei, este mai bine ancorată social și mai puternică decât altă dată în istoria României.

OLIVER JENS SCHMITT

ISTORIE

Oliver Jens Schmitt (n. 1973), este profesor de istorie sud-est-europeană la Universitatea din Viena. Temele sale de cercetare privesc, printre altele, fascismul în Europa de Est, cu accent pe România, societățile urbane din estul Mediteranei în secolul al XIX-lea, societatea și politica în Imperiul Otoman târziu, evoluțiile socioculturale în spațiul albanez, istoria imperiului maritim al Veneției sau istoria Balcanilor în Evul Mediu târziu. Din 2017, este președintele Secției Filozofie/Istorie a Academiei Austriece de Științe. Printre titlurile sale, traduse în mai multe limbi, se numără: *Kosovo: Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft* (*Kosovo: Scurtă istorie a unui ținut central-balcanic*, 2008); *Skanderbeg: Der neue Alexander auf dem Balkan* (*Skanderbeg: Noul Alexandru din Balcani*, 2009; trad. rom. 2014); *Die Albaner: Eine Geschichte zwischen Orient und Okzident* (*Albanezii: O istorie între Orient și Occident*, 2012). La Humanitas a fost tradusă biografia *Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și decăderea „Căpitanului“* (2017).

Marian Voicu (n. 1968) este moderator și producător în televiziune și radio de peste 20 de ani. Printre cele mai recente filme documentare se numără *Torna, torna, fratre! Istoria aromânilor spusă de ei înșiși* (2015), *Tezaurul României de la Moscova: Inventarul unei istorii de o sută de ani* (2013; transpus în volumul cu același titlu publicat la Humanitas, 2016), *Serbia după război: În căutarea adevărului* (2009). În 2018 a publicat la Humanitas volumul *Matrioșka mincinoșilor: Fake news, manipulare, populism*.

OLIVER JENS SCHMITT

ROMÂNIA ÎN 100 DE ANI

BILANȚUL UNUI VEAC DE ISTORIE

Urmat de un dialog cu Marian Voicu

Traduceri din germană de
Wilhelm Tauwinkl

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Revizia textelor: Wilhelm Tauwinkl
Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Schmitt, Oliver Jens
România în 100 de ani: bilanţul unui veac de istorie
urmat de un dialog cu Marian Voicu / Oliver Jens Schmitt;
trad. din germană de Wilhelm Tauwinkl. –
București: Humanitas, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-6148-7
I. Voicu, Marian
II. Tauwinkl, Wilhelm (trad.)
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

MICUL VOLUM DE FAȚĂ TRATEAZĂ O TEMĂ MARE; el nu oferă însă o prezentare de ansamblu, ci este un eseu istoric. Trebuie deci ca, în câteva cuvinte, să clarificăm metoda și poziționarea autorului. Ca gen, eseul are numeroase avantaje: fiind o „încercare“, nu are pretenția de caracter definitiv; mai mult lansează întrebări fundamentale, dezvoltă teze și idei călăuzitoare, reliefează și scoate în evidență lucruri care, în monografii de amploare, sunt sufocate de material. De acest gen ține însă și concizia, iar alături de aceasta, în mod necesar, și întinderea redusă. Acest lucru vine în întâmpinarea dezbaterii intelectuale. Din punct de vedere științific însă, specialistul va simți lipsa analizelor și a justificărilor în detaliu. De aceea, încă de la început, îi atragem atenția cititorului cu privire la ceea ce-l așteaptă: nu o prezentare de ansamblu a celor o sută de ani de istorie a statului român, de la înglobarea unor teritorii care, mai înainte,

fuseseră austro-ungare și rusești, ci o încercare de a trasa liniile esențiale ale statalității românești în trecutul recent. În centru se află statul, în interacțiunea lui cu societatea. Cititorul nu va găsi deci o *histoire totale*, ci reflecții privind dezvoltarea și caracterul statului român, precum și modul în care caracterul constitutiv al statului a marcat societatea românească.

Cartea de față are la origine o conferință susținută la Ateneul Român (și consistent adăugită în aceste pagini), urmată de un dialog cu Marian Voicu, în cadrul seriei *Despre lumea în care trăim* (februarie 2018). Am fost invitat să vorbesc pe tema „România în 100 de ani“. La prima vedere, definirea problemei pare simplă: un bilanț al ultimului veac de la Marea Unire, așa cum este numită, de obicei, în contextul românesc, întemeierea regatului României Mari. Dar ce poate însemna acest lucru?

Noțiunea de bilanț provine din sfera contabilității, a cifrelor. Contabilitatea economică este aparent fără echivoc: sub linie avem un rezultat clar, pozitiv sau negativ. Univocitatea este însă doar aparentă: multe lucruri depind de așteptările cu care a fost început un demers, de criteriile de evaluare, care cuprind inevitabil și elemente subiective. Un bilanț are nevoie, întotdeauna, de o interpretare, iar aceasta poate fi făcută pornind de pe o anumită poziție, explicită

sau nu, așa cum se întâmplă adesea. Un bilanț trebuie nu doar să conțină criteriile după care se evaluează, ci și să explice ce anume evaluează și de ce anumite elemente sunt importante pentru acest bilanț, iar altele nu.

Astfel de reflecții metodologice pot părea obositoare sau chiar de prisos. Însă, în cazul în care vrem să reflectăm asupra celor o sută de ani ai României, tocmai acestea sunt esențiale. Într-adevăr, ceea ce a marcat, până acum, cele mai multe manifestări publice a fost un discurs afirmativ al unor instituții de tradiție ale statului sau apropiate acestuia, cum ar fi, de pildă, Academia Română sau Biserica Ortodoxă. Sunt celebrate – dar nu discutate – statul și națiunea ca unitate indisolubilă, ideea națională și ortodoxia, aceasta având funcția de suprastructură ideologică: România ca stat al românilor ortodocși, un stat care a înfăptuit năzuința de veacuri a românilor de a trăi împreună. Pe un astfel de temei, acest stat este apreciat fără rezerve. Dat fiind însă că, pe cât se spune, statul ar fi amenințat de opoziția internă și de dușmani din afară, trebuie strânse rândurile. Cine cunoaște istoria ideilor și a ideologiilor românești poate lesne înțelege unde se încadrează această construcție ideologică. Este cazul, desigur, al unei minorități, care nu rareori este vehement atacată din acest motiv.

Este o dezbatere a românilor, în România.

Reflecțiile de față provin însă de la cineva din afară, care abordează tema luând o anumită distanță, dar care nici nu poate pretinde că este absolut neutru sau obiectiv, ceea ce oricum este imposibil în știința istorică, întrucât vorbim de interpretări. De aceea, aș dori să-mi conturez poziția ca fiind cea a unui democrat și liberal: mă raportez sceptic la modele de identitate autohtoniste, văd locul României într-o Uniune Europeană și resping un model de stat și de societate oligarhic-autoritar, de tipul celei din Rusia timpurilor noastre. La interpretările oficiale și oficioase răspândite în discursul public din România mă raportez cu rezerve, privindu-le mai curând ca obiect de analiză intelectuală și științifică, și nu ca un gen de grilă de interpretare ce ar trebui preluată fără să fie pusă în discuție. Astfel, mă consider ca fiind într-un gând cu majoritatea intelectualilor români și cu acei oameni din societatea civilă care s-au mobilizat, în ultimii ani, într-o manieră impresionantă.

Poziția celui din afară are și ea avantaje: uneori, distanța înlesnește o privire mai limpede, dar, înainte de toate, un observator extern este mai puțin afectat emoțional de problemele istoriei contemporane. Rămâne, desigur, loc și pentru numeroase interpretări greșite: un comentariu din afară poate fi mult prea lesne perceput ca

o lecție. Dacă, în cazul României, acesta vine din Vest (deși locul de muncă al autorului, Viena, nu se află tocmai în inima Occidentului Europei, ci, din perspectiva României, în cel mai bun caz, în „Occidentul apropiat“ sau în „Semi-Occident“), nu mai e mult până la acuzația de aroganță sau de lipsă de informare. În climatul politic actual, în care antioccidentalismul se răspândește în mod subliminal, dar și fățiș, în care se bate toba suveranității, neatârnării și egalității în drepturi a României față de partenerii ei din UE și NATO – în realitate urmărindu-se însă apărarea intereselor particulare ale oligarhilor –, un istoric din țările vecine din Vest poate fi lesne înțeles greșit, în mod conștient sau inconștient. Referitor la această conjunctură, trebuie să remarcăm că cititorul român își va aminti fără dificultate că discursul despre suveranitate al guvernanților actuali nu este altceva decât o versiune (deja nu foarte) moderată a național-comunismului ceaușist, a cărui xenofobie are până astăzi asemenea urmări în anumite părți ale societății, încât postcomuniștii și adepții acestora recunosc în el o resursă de propagandă eficientă.

Totuși, această conjunctură nu-l scutește pe istoricul din afară de răspunderea de a-și aborda obiectul cu competență și autoreflecție, fiindcă avantajele oferite de distanță pot fi, la rândul lor, puse sub semnul întrebării din cauza lipsei de

apropiere culturală. În primul rând, un observator din afară n-a trăit (și suferit) asemenea unui cetățean român istoria recentă a României. Acest lucru nu înseamnă că n-ar putea lua poziție în acest sens; altminteri ar fi posibile doar afirmații despre propria comunitate națională, ceea ce, pe lângă parohializarea totală a științelor umaniste și a discursului intelectual, ar însemna și o ontologizare a conceptelor etnice, o absurditate lesne de recunoscut. Cu toate acestea, un observator din afară are nevoie de competențe culturale, aceasta și pentru a-și putea clasifica și evalua propriile afirmații în funcție de efectul lor în contextul românesc. Pe lângă lectura izvoarelor și a literaturii științifice, este esențial contactul personal: convorbirile personale de-a lungul mai multor ani, cu oameni de știință, cu intelectuali, cu cei întâlniți în timpul călătoriilor. Este vorba de apropiere, de experiență.

Anumite puncte abordate în continuare, care pe unii români ar putea să-i uimească sau chiar să-i supere, nu sunt, în nici un caz, specifice cazului românesc. Dacă, de pildă, voi discuta rolul Academiei Române ca purtătoare a bagajului de idei conservator-naționaliste, precum și necesitatea unei dezbateri critice în acest sens, fac acest lucru tocmai pe fondul experienței din cadrul Academiei Austriece de Științe, care abia în ultimii ani s-a confruntat critic cu episoadele ei întune-

cate. O istorie critică a acestei Academii între anii 1938 și 1945 a apărut recent, iar o analiză critică exhaustivă a istoriei Academiei este un proiect de cercetare aflat actualmente în curs. Astfel, România nu este arătată cu degetul, ci, dimpotrivă, este vorba de gânduri apărute din propria reflecție și propria experiență referitoare la eforturile unei astfel de introspecții, în sensul unui dialog între intelectualii europeni. Același lucru este valabil și în privința reflecțiilor despre rolul Bisericii; în acest caz aș dori să separ clar creștinismul ca religie și credință de Biserica-instituție. Și în țările de limbă germană din Europa Centrală, Bisericile au trebuit să se confrunte cu trecutul lor în cele două dictaturi, cea național-socialistă și cea comunistă. În această privință, nu este vorba de polemică ateistă împotriva creștinismului, ci de abordarea modului în care Bisericile ar putea susține nu structuri autoritare de putere, ci o societate liberă.

Această carte nu dorește, în nici un caz, să dea lecții. Ea oferă o altă privire asupra unor lucruri binecunoscute și dorește să invite la dezbatere. A fost scrisă însă cu simpatie și respect față de acei oameni care, în ultima sută de ani, au încercat să construiască, în condiții grele, ceea ce, după părerea mea, merită România să fie: o țară normală, nu un caz special, nici în bine, nici în rău, ci un stat de drept, democratic, în Europa.

ROMÂNIA ÎN 100 DE ANI

Bilanțul unui veac de istorie

2018 ESTE, ÎN MULTE ȚĂRI EUROPENE, UN AN AL comemorărilor, respectiv al aniversărilor, iar aceasta într-o vreme în care necesitatea unor repere istorice este deosebit de actuală; un imperativ, care, evident, se orientează și după simbolistica anilor. În dezbaterile intelectuale se observă, pe bună dreptate, că inflația de aniversări ia forma unui surogat de religie, fiind vorba, în fond, de puneri în scenă ale unei religii civile. Totuși, cu toată critica din partea intelectualilor și a oamenilor de știință, nu se schimbă nimic din conjunctura și dinamica enormă a anilor aniversari. Caracterul lor politic este evident, iar acest lucru nu-i ajută pe istorici să ofere orientări, pomenindu-se mult prea repede antrenați în vârtejul pasiunilor politice. De fapt, chiar unii istorici s-au numărat și se numără în continuare printre cei care provoacă aceste pasiuni istorice, iar cazul românesc a oferit și oferă foarte multe exemple în acest sens, cel puțin de la Nicolae Iorga încoace.

În momentul de față, în centrul comemorărilor se află Primul Război Mondial. Chiar dacă a fost multă vreme acoperită de al Doilea Război Mondial, rămâne valabilă percepția că Europa statelor naționale – așa cum o cunoaștem astăzi, incluzând furia național-socialismului și a stalinismului, punctul culminant al devastării continentului nostru – a apărut în urma prăbușirii marilor imperii și stabilirii unei noi ordini europene, după noi principii: etno-naționale, rasiale și bolșevice. În 2014 s-a încercat dezvoltarea unei concepții reconciliante și integratoare despre izbucnirea războiului; printre altele, s-a încercat dezamorsarea conflictului ideologic privind responsabilitatea războiului, care fusese stabilită prin tratatele de la Paris și care otrăvise, timp de mai mulți ani, politica europeană. S-a formulat și avertismentul că bătrânul continent ar putea ajunge (ca și cu o sută de ani în urmă), în mod inconștient, din nou în război, iar Uniunea Europeană a fost celebrată ca garant al stabilității.

Patru ani mai târziu, nu doar situația politică s-a acutizat în Europa. Chiar rememorarea devine mai dificilă, fiindcă de încheierea războiului se leagă și noua ordine politică, granițele – dintre care multe mai există și astăzi –, precum și gândirea în termenii opoziției dintre învingători și învinși. Înainte de toate însă, apar noi

actori și noi obiecte ale memoriei, și anume popoare care, înainte de 1914, nu avuseseră nici un stat sau doar unul de importanță marginală. Printre acestea se numără și România, statul care a profitat (poate alături de Polonia nou-apărută) cel mai mult de pe urma schimbărilor radicale din Europa și care, dintr-un mic stat balcanic, s-a ridicat, devenind unul important, cel puțin pe harta Europei. Acest stat român, format din teritorii aflate odinioară sub administrație maghiară, austriacă și rusească, care s-au alăturat unui nucleu format din două foste principate vasale Imperiului Otoman (precum și din Dobrogea, o fostă provincie otomană) și devenite suverane, potrivit dreptului internațional, abia în 1878, există deja de o sută de ani.

Dacă elaborăm un bilanț de centenar, trebuie să operăm cu clasificări, să scoatem în evidență unele fapte, fenomene, factori, lăsând alte elemente deoparte, dar mai ales să arătăm ce modele de interpretare vor explica acest bilanț.

Dat fiind că în titlu apare în mod marcant dimensiunea temporală, să începem cu periodizarea. Aceasta este, de fapt, cunoscută:

– 1918–1938 – România Mare ca stat constituțional;

– 1938–1940 – dictatura regală a lui Carol II;

– septembrie 1940 – ianuarie 1941 – o dictatură formată din Mișcarea Legionară și armată;

– ianuarie 1941 – august 1944 – dictatură militară;

– 1944–1989 (cu o fază de tranziție la început) – „democrația populară“ comunistă;

– începând din 1989, tranziția, în mod vădit nu ireversibilă, spre democrație, economie de piață și integrare euroatlantică.

Esențialmente este vorba despre trei mari perioade de timp: cea interbelică, regimul comunist și acea perioadă, mai greu de conceptualizat, din 1989 și până în prezent. Aceste epoci sunt legate, în memoria colectivă și percepția multor români, de stereotipuri clare: „perioada de aur“ interbelică, în contrast cu „epoca întunecată“ a regimului comunist, considerat ca fiind impus din afară și servind ca termen de comparație pentru democratizarea României de după 1989. În descrierea acestor epoci se folosesc categorii încărcate emoțional, cum ar fi cele de tip pozitiv/negativ, pe când etaloanele, nu rareori contradictorii, rămân adesea neexprimate explicit: pozitive sunt considerate suveranitatea statului, neamestecul din afară, unitatea și omogenitatea etnico-națională, orientarea cultural-politică spre Occident, un stat puternic. După 1989, perioada interbelică a început să fie considerată apogeul democrației și al statului de drept, un moment în care și-a atins scopul un proces teleologic, și anume Marea Unire a tuturor românilor într-un singur

stat, o perioadă cu care, după oribilul hiatus comunist, România ar trebui să reia continuitatea. Perioadele dintre 1940 și 1989 pot fi, din acest punct de vedere, considerate deficitare în bilanț: pierderi teritoriale (permanente în cazul Basarabiei, al nordului Bucovinei și al sudului Dobrogei), ale suveranității și autodeterminării.

Pe lângă chestiunea periodizării, mai poate fi cercetată cealaltă noțiune din titlul conferinței: România. Prin aceasta se are în vedere teritoriul unui stat care, potrivit Constituției din 1923, se înțelege pe sine ca stat național unitar. O privire asupra unei hărți administrative a României din ultimii o sută de ani arată un lucru, și anume că, în cazul tuturor reformelor teritoriale – și au fost multe –, s-au aplicat modele centraliste, care urmăreau și scopul de a se face uitat faptul că România s-a format din mai multe regiuni istorice, care, înainte de 1918, au făcut parte, pentru perioade mai lungi sau mai scurte de timp, din alte state; să se facă uitat că interacțiunea (nu doar politică, ci și culturală) dintre românii din Moldova și Muntenia (prin unirea cărora a apărut România) cu cei din Ardeal, Banat, Crișana și Dobrogea, dar și cu cei din Bucovina și Basarabia, nu a fost permanentă și că singurul liant de durată a fost limba; să se facă uitat că, alături de români, trăiau și milioane de oameni vorbitori de alte limbi (maghiară, germană, rusă, turcă ș.a.),

care, timp de secole, alcătuiseră grupurile etnice dominante din punct de vedere politic, cultural și socioeconomic. Am amintit deja modificările întinderii teritoriale; în comparație cu alte state din Europa Central-Răsăriteană însă, pierderile teritoriale ale României au fost, pe termen lung, de o mai mică amploare. Obiectul spațial al reflecțiilor noastre este deci remarcabil de stabil.

Ce putem spune însă despre oamenii de pe aceste meleaguri în ultimii o sută de ani? Statul român și-a clasificat cetățenii, în ultimul secol, în primul rând pe criterii etnice, urmând astfel modelul european central-răsăritean. Potrivit recensământului populației din 1930, dintre cei în jur de 18 milioane de locuitori, 71% erau români. Potrivit recensământului din 2011, trăiesc în țară 19 milioane de oameni, dintre care 88,6% etnici români. Acest lucru ține de cele mai remarcabile evoluții din ultima sută de ani: România a devenit, dintr-un stat multinațional, o societate, în mare parte, omogenă. Totuși, cei o sută de ani ai României nu înseamnă doar istoria etnicilor români, ci și a celorlalți oameni de pe teritoriul statului român, care este, după cum arată cifrele, și istoria dispariției lor.

Aceste observații croiesc câteva căi de interpretare în multitudinea de material. Istoricii gândesc în categorii de spațiu și timp, căutând continuitate și rupturi și trebuind să răspundă

și la întrebarea dacă există un gen de fir roșu pentru interpretarea ultimilor o sută de ani: idei, structuri, instituții care au supraviețuit tuturor momentelor de cotitură.

În ultima sută de ani sunt vizibile unele cezuri profunde:

– procesul formării statului, 1918;

– lovitura de stat a regelui Carol II, 1938;

– disoluția parțială a statului, fără luptă, prin cedarea unei treimi din teritoriu, 1940;

– începutul preluării puterii de către comuniști, 23 august 1944;

– tranziția către democrație, din decembrie 1989.

Aceste cezuri sunt evaluate în mai multe moduri: Marea Unire este ridicată în slăvi; totuși, până astăzi, istoricii români au produs puține studii critice cuprinzătoare care să satisfacă criteriile științifice. Lovitura de stat a regelui este, de foarte multe ori, trecută cu vederea, ca și faptul că Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea, a fost cel care, ca prim-ministru, a legitimat abolirea democrației. Cedarea Basarabiei, a Bucovinei de Nord și a ținutului Herța a fost trecută sub tăcere în 2010, o expoziție la Arhivele Naționale fiind singura acțiune publică vizibilă care a pus o întrebare dureroasă: ce fel de stat și ce fel de elită predă, fără luptă, milioane de cetățeni în mâinile Uniunii Sovietice a

lui Stalin, după ce, cu puțin timp înainte, regele însuși promisese protecție oamenilor speriați și după ce mai mulți membri ai Consiliului de Coroană țtinuseră timp de decenii cuvântări naționaliste? Marcantă și controversată este data de 23 august 1944, în măsura în care, după 1989, adversari ai regelui Mihai l-au acuzat pe acesta de trădare, mascând astfel faptul că aveau în vedere doar întărirea regimului autoritar al lui Ion Iliescu. Totuși, și despre 23 august 1944 ne-am dori un studiu cuprinzător, care să analizeze critic și memoria acestui moment istoric de referință. Faptul că, până în ziua de astăzi, revoluția din 1989 este extrem de controversată nu mai are nevoie să fie subliniat. Din această scurtă trecere în revistă reiese limpede că memoria dominantă din România și interesul unui istoric din afară nu trebuie neapărat să coincidă.

Cezurile amintite sunt legate de schimbări ale sistemului politic. Ajungem astfel la încă un punct al încercării noastre de sistematizare, și anume problema sistemului politic, natura acestuia, susținătorii săi și dinamicile legate de el. Prin dinamici înțelegem momente de reînnoire istorică: printre acestea se numără 1918, 1928, legionarismul, comunismul, 1989.

În ultima sută de ani, România aproape că nu a trăit experiența unei democrații libere de tip clasic european occidental. Între 1938 și 1989

s-a aflat încontinuu sub dictatura regală, legionară, militară și comunistă. Între 1918 și 1938, România Mare cu greu îndeplinea criteriile impuse unui stat constituțional democratic funcțional: majoritatea alegerilor erau manipulate, alegătorii erau intimidați, mituiți, împiedicați să voteze; în regiuni întregi se declara frecvent sau aproape permanent – cum este cazul Basarabiei – starea de asediu, iar cenzura presei și autocenzura erau foarte răspândite. Doar scurta guvernare a Partidului Național Țărănesc, în ajunul crizei economice mondiale, a deschis o mică fereastră posibilității de dezvoltare democratică. Anul 1928 ar fi putut reprezenta o cotitură: schimbarea democratică a puterii, distanțarea față de autoritarismul Partidului Liberal, democratizarea și descentralizarea, promovarea unei politici economice care avea în vedere majoritatea populației de la țară. Eșecul lui Iuliu Maniu în fața crizei economice mondiale și a lui Carol II a avut consecințe tragice pentru România: până în 1989, guvernarea țărănistă avea să rămână ultima reînnoire democratică. Totuși, și după 1989, ferestrele perioadelor de avânt democratic au fost mici: până în 1996 a durat postcomunismul autoritar, care și-a mai ridicat capul din timp în timp, până în prezent, când, în fața fundalului întunecat al întregii Europe, are șanse de succes cum n-a mai avut de multă vreme.

Tipul dominant al regimului politic în România a fost autoritarismul, care s-a radicalizat în două rânduri: pentru prima dată prin dictatura genocidă a lui Ion Antonescu, iar apoi în primii douăzeci de ani de teroare comunistă pe față. Regimul autoritar și totalitar a fost susținut de conducători puternici, care se pretindeau lideri charismatici: Carol II, Ion Antonescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu. Carol II și Ceaușescu se aseamănă prin punerea în scenă a puterii în mod bombastic și prin construirea unui stat paralel, alcătuit din familie și clientelă. Camarila regelui – alcătuită din industriași, agenți ai serviciilor secrete, ofițeri și intelectuali – a destrămat statul de drept în perioada interbelică. Un sistem asemănător, bazat pe favoritisme, a fost instaurat și de către dictatorul comunist. Ambele au fost marcate de femei puternice – Elena Lupescu și Elena Ceaușescu –, care au avut o influență substanțială în politică și și-au construit aparate ale puterii în paralel cu orice fel de structuri constituționale.

Singurul politician a cărui charismă nu decurgea din puterea de guvernare sau din victorii militare a fost întemeietorul și conducătorul Legiunii „Arhanghelul Mihail“, Corneliu Zelea Codreanu. Charisma lui se datora, pe de o parte, făgăduinței mântuirii colective a neamului și creării unui Om Nou, a unei comunități populare noi, radical modificate, pe baza unui egalitarism

ortodox naționalist, dar mai ales stilului său politic neconvențional, și anume faptului că, spre deosebire de ceilalți politicieni, „s-a apropiat de popor“, dând impresia multor oameni marginalizați în societate că le ia necazurile în serios. Codreanu și legionarii săi nu doar au vorbit despre Omul Nou; prin tabere de muncă, prin comuna legionară din București, prin cămine legionare și economia legionară au și încercat să-și pună programul în practică, ceea ce a impresionat multă lume și a contribuit la succesul politic al lui Codreanu. Spre deosebire de deținătorii puterii din anii '30, el a devenit propriu-zis o icoană, un rol important în acest sens având aspectul său fizic plăcut, adaptarea lui dibace la rolurile-model (crai din povești, haiduc, conducător fascist, mântuitor mesianic retras), precum și mass-media moderne. Charisma lui poate fi evaluată și în funcție de negarea acesteia, și anume prin distrugerea intenționată a rămășițelor lui pământești (locul în care se află nefiind clarificat nici până astăzi) și prin tabuizarea extremă la care a fost supus, ca nici un alt personaj istoric român din secolul XX. Dintre caracteristicile specifice perioadei de după 1989 face parte faptul că în viața politică a României n-a mai apărut nici un personaj charismatic dominant de acest fel, deși dorința unor oameni de a avea o conducere puternică n-a dispărut.

Punerea în scenă a regimului autoritar, respectiv totalitar (uniformizare, militarizare, marșuri, cântece patriotice) a urmat modele din afară (fascismul, comunismul sovietic), dar a existat și o continuitate românească internă între monarhie, mișcarea legionară, trecând prin dictatura militară, spre Partidul Comunist. Regimul autoritar nu le era străin românilor: în Vechiul Regat, o elită puțin numeroasă exclusese majoritatea populației din viața politică; românii din Basarabia trăiseră, între 1812 și 1905, într-o monarhie absolută, apoi într-un parlamentarism de fațadă, autoritar; românii din Ungaria, ce-i drept, se organizaseră bine din punct de vedere politic și erau reprezentați – deși în număr destul de redus – în parlamentul de la Budapesta, dar statul nu le acorda cetățenilor dreptul de vot universal; doar românii din Bucovina austriacă aveau, începând din 1907, drept de vot universal, dar n-au mai avut timp să asimileze conștient noul sistem.

Nou după 1918 era autoritarismul în societatea de masă: odată cu acordarea dreptului de vot universal, puteau participa la alegeri milioane de bărbați care nu luaseră parte niciodată la viața politică și care, în multe părți ale țării, erau alfabetizați doar anevoie sau chiar deloc. Acest fapt este, ce-i drept, cunoscut, și totuși nu știm aproape nimic despre eventualele încercări

de democratizare, între 1918 și 1938, în zonele rurale: puținul pe care-l știm sugerează că nici măcar Partidul Național Țărănesc nu a ajuns într-adevăr la noii alegători și s-a sprijinit, ca și liberalii, pe notabilități. Cele mai multe partide mizau pe lozinci demagogice și pe mită electorală, dar, după alegeri, abia dacă le mai păsa de electoratul de la țară. Acesta își pusese mari speranțe în noul stat, dar curând a fost dezamăgit. În mod vădit, mulți dintre țărani abia dacă puteau face deosebire între diferitele partide. De aceea, în perioada grea a crizei economice mondiale, și-au îndreptat puternic interesul spre mișcări extremiste: spre legionari, iar în Basarabia și spre cuziști; dat fiind că aceștia erau în opoziție, adepții lor au avut cu greu posibilitatea să se îmbogățească. Cuziștii au „recuperat“ însă din decembrie 1937 și până în februarie 1938 și apoi în timpul regimului Antonescu (deși nu mai formau un partid), iar legionarii, sub Horia Sima, în timpul „statului național-legionar“, populația evreiască fiind victima principală a jafurilor și a „românizării“.

Autoritarismul se explică, esențialmente, prin avântul pripit și rapid eșuat în societatea de masă. Perioada interbelică este caracterizată de contrastul dintre un mic grup elitist și, de regulă, corupt care deținea puterea și o populație care participa la politică doar formal, dintre care și

30% ne-români: parlamentarismul și constituționalismul de fațadă sunt folosite în cercetare ca noțiuni teoretice în vederea interpretării. Caracterul informal al structurilor efective ale puterii era puternic: exista un „stat în stat“, alcătuit din servicii secrete – în special temuta Siguranță –, armată, mediul de afaceri, reprezentanți ai Bisericilor și ai lojilor masonice (politicieni importanți, tocmai cei de dreapta, s-au folosit de loji pentru a obține influență politică și a țese intrigi, cum este cazul lui Alexandru Vaida-Voevod; Jean Pangal a încercat, în 1934, chiar să instaureze un guvern naționalist sub conducerea lojii sale), precum și din intelectuali loiali regimului.

Mobilizările de masă au fost exploatate de mișcările totalitare, de legionari și de comuniști. În acest sens, în ciuda sprijinului temporar din partea regelui și a elitelor naționaliste, legionarii acționau din opoziție, printr-un mesianism social-revoluționar și ortodox-naționalist, care beneficia de o susținere largă. Legionarismul a fost răspunsul autentic românesc la provocarea societății de masă moderne. Spre deosebire de partidele bine înrădăcinate, aici este vorba de o reînnoire sociopolitică și cultural-mistică în sensul unui organ colectiv național, al unei cotituri totalitare pornind din opoziție, nu introdusă din afară, asemenea comunismului, ci ca mișcare de

masă ce depășea limitele generațiilor și ale păturilor sociale. Această mișcare a fost reprimată de Siguranță și, în 1941, în cadrul unui război civil, zdrobită ca formațiune politică de către armată. Din punct de vedere socioistoric însă, activismul violent social-revoluționar și naționalist-proletar și-a găsit continuitatea în comunism.

Acesta a fost activat, la început, din afară, prin invazia Armatei Roșii, însă teza potrivit căreia societatea românească ar fi fost permanent o victimă a Uniunii Sovietice și că, în mare parte, comuniștii ar fi fost ne-români nu se poate susține: Partidul, care creștea în mod exploziv, era alcătuit preponderent din etnici români, ne-românii fiind rapid înlăturați din posturile de conducere. Fără etnicii români care erau gata să colaboreze cu comuniștii și cu aliații acestora, preluarea puterii de către aceștia n-ar fi avut o bază de masă. În mod vădit, forțele de rezistență democratică erau, în 1944–1945, sleite de puteri; acest lucru se explică nu doar prin prezența Armatei Roșii, ci și prin erodarea statului constituțional începând cu întoarcerea regelui Carol II, prin dezintegrarea societății sub cele trei dictaturi de dreapta dintre 1938 și 1944, precum și prin lipsa de sprijin din partea puterilor occidentale în 1944.

Legat de anii 1938, 1940 și 1944, ne putem întreba și de ce, împotriva prăbușirii ordinii

democratice, a cedării fără luptă a unor teritorii întinse și a preluării uimitor de rapide a puterii de către comuniști, s-a opus atât de puțină rezistență în comparație cu Polonia sau Ungaria. Dacă aceste întrebări ajung să fie luate în seamă, răspunsurile sunt adesea superficiale; pur și simplu, știm prea puține despre dinamica socială declanșată de dictaturi în societatea românească.

Mai bine cunoscută este atitudinea elitelor, a căror capacitate de adaptare la regimurile în rapidă schimbare a fost remarcabilă; fără această disponibilitate de colaborare – cu o necesară notă de relativizare pentru anii imediat postbelici –, sistemele nedemocratice dintre 1938 și 1989 nu s-ar fi menținut, iar Uniunea Sovietică n-ar fi obținut atât de ușor, în 1944, controlul asupra țării, fără colaborarea elitelor românești. Numai situația țării, expusă din punct de vedere geostrategic, nu explică această disponibilitate față de adaptare; finlandezii, balticii și polonezii, în situații fără ieșire asemănătoare, s-au apărat cu putere. Nu degeaba, după 1989, rezistența anticomunistă a fost puternic subliniată în cultura comemorativă, adesea pierzându-se din vedere faptul că forțele deosebit de dispuse la acțiune proveneau din tabăra legionarilor, deci dintr-o mișcare politică dispusă la violență și cu afinități în această direcție.

Regimurile autoritar-totalitare din ultima sută de ani au fost susținute chiar de forțe din țară,

oricât de mult s-a încercat mereu să se atribuie fascismul doar influenței germane, iar comunismul, exclusiv celei sovietice. Această constatare este, desigur, dureroasă pentru români, dar fără o analiză a acestei continuități va fi dificilă vreo schimbare fundamentală în viitor.

Astfel ajungem la întrebarea privind următoarea continuitate, cea ideatic-ideologică. Putem recunoaște oare un fir roșu în acest caz? Forma dominantă, autoritar-totalitară, a statului a avut, în fapt, o suprastructură ideologică de o continuitate remarcabilă: etno-naționalismul ortodox. Dacă facem abstracție de faza timpurie a regimului comunist, începând din 1918 și până în prezent, naționalismul etnic a constituit o resursă de putere de un înalt potențial de mobilizare. Etno-naționalismul n-a fost produsul unor dictaturi; era deja ideologie de stat și liant identitar între 1918 și 1938: România Mare, prin elita deținătoare de putere reală și simbolică, nu-și dorea minorități. Ideologii și intelectualii săi de frunte au schițat concepte ale etnocrației, ale ortodoxismului politic, în care rămânea prea puțin loc pentru cei care nu erau români (în primul rând) și ortodocși (în al doilea rând). Categoriile de dușmani din rapoartele săptămânale și lunare ale Siguranței ne dau o idee despre fobia față de inamici din afară și din interior. Minorități etnice (maghiari, germani, evrei, ruși, ucraineni, bulgari,

turci), minorități religioase (protestanți, romano-catolici, neoprotestanți), români ne-ortodocși (greco-catolici, creștini de stil vechi), membri ai partidelor de extremă stângă sau extremă dreaptă: lista grupărilor categorisite drept subversive este lungă. Elitele românești dominante erau adepte ale statului național omogen, dar în țară existau 30% minorități etnice; dacă-i mai adăugăm pe greco-catolici și pe cei în jur de un milion de creștini de stil vechi (aproape exclusiv etnici români, care nu trebuie confundați cu lipovenii, ortodocși rusofoni de *rit* vechi), majoritatea națiunii titulare pierde încă și mai mult.

Etno-naționalismul radical a dus, în doar câțiva ani, la genocidul evreilor și al romilor, pregătit, din punct de vedere sociologic, de Sabin Manuilă. Ion Antonescu voia să purifice etnic România; acest lucru nu era vreun accident în istoria românească, datorat unor factori externi, ci corespundea logicii ultranaționalismului omogenizant. În această privință, România nu este singură în istoria europeană, ci se află în contextele europene ale violenței extreme; totuși, având în vedere curentele revizioniste încă existente, starea de lucruri trebuie reținută.

Ultranaționalismul a devenit curând și o resursă hotărâtoare a regimului național-comunist: comunismul românesc nu avea bază demografică pentru o abordare internaționalistă. Integrarea

mai multor părți ale populației a avut loc în a doua jumătate a anilor ’60, prin legătura dintre naționalism și societatea de consum comunistă; aceasta din urmă a intrat în colaps în ultima perioadă a regimului Ceaușescu, rămânând numai naționalismul, care, pas cu pas, i-a reabilitat (parțial) pe antisemiții ultranaționaliști din anii ’30 și ’40, de la Octavian Goga până la Ion Antonescu. După 1989, spectrul postcomunist, întrețesut cu serviciile de securitate, a cultivat resentimentul naționalist; acesta este alcătuit din antiparlamentarism, antipluralism, antioccidentalism, antisemitism. Scopul său, statul etnic omogen, nivelat din punct de vedere social și cultural, a fost atins de comuniști; aceștia însă doar au continuat ceea ce fusese plănuit și deja pus în practică între 1918 și 1944.

Ultranaționalismul ortodox și-a atins forma cea mai pronunțată în legionarism, singura ideologie genuin românească din secolul XX; genuin în sensul că a îmbinat, într-o doctrină proprie, influențe ale fascismului european cu tradițiile naționalismului și ale misticismului ortodox. În perioada interbelică, legionarismul ieșea în evidență, din punct de vedere ideologic, mai puțin datorită naționalismului și antisemitismului său – acestea fiind larg răspândite în societatea românească –, ci datorită mesajului mesianic al mântuirii și exaltării programului său de salvare

a societății și statului. Legionarismul a influențat extrem de puternic dictatura regală și pe cea militară. Dictatura regală era, în multe privințe, un stat legionar fără legionari în fruntea statului: militarizare, omogenizare națională, instrumentalizarea Bisericii, politică economică intervenționistă și iliberalism social – ingredientele tipice ale dictaturilor românești erau vizibile. La defilări se folosea chiar salutul fascist. Ce-i drept, Ion Antonescu a zdrobit Legiunea ca formațiune politică, dar era un admirator al lui Codreanu și a pus în practică doctrina antisemită și ostilă față de minorități a legionarilor, printr-o politică a violenței de masă, fără precedent în România. Comuniștii au continuat moștenirea legionară în mai mare măsură decât ar bănui astăzi mulți dintre români: preluarea puterii a avut succes în 1944 și pentru că mulți legionari au intrat în Partidul Comunist. Tocmai aripa de stânga, social-revoluționară a Legiunii, de partea căreia se declarase Horia Sima, s-a întâlnit cu comuniștii în ura față de statul constituțional democratic și față de economia de piață. Ce-i drept, comuniștii s-au descotorosit de membrii de partid care erau legionari încă de la sfârșitul anilor ’40; în plus, de la sfârșitul anilor ’50 și până la amnistia din 1964 au luat din nou măsuri drastice împotriva legionarilor, au trimis cu miile în lagăre, unde legionarii acționau

ca torționari în cadrul așa-numitului „proces de reeducare“, dar erau totodată și victime. Din punct de vedere ideologic însă, regimul comunist a pus treptat în mișcare bagajul de idei legionare, desigur, nu misticismul ortodox exacerbat, ci ideologia legionarilor de stânga: ultranaționalism, antisemitism, ostilitate față de minorități, antiregionalism, omogenizare și nivelare socioculturală, modernizare și prestigiu în politica externă. Treptat, intelectualii cu trecut legionar sau cuzist care doreau să colaboreze au fost reintegrați tacit în societate, nu în poziții de vârf, totuși în așa fel încât se puteau considera reabilitați măcar parțial. Chiar unii legionari convinși îl admirau pe Ceaușescu, în primii ani, ca pe un conducător național puternic și constructor al unui stat român modern puternic.

PÂNĂ ACUM NE-AM OCUPAT DE SISTEME ȘI DE IDEI politice. Cine le-a susținut însă? Caracteristică pentru discursul naționalist este ridicarea în slăvi a statului. Ce instituții reprezintă însă acest stat? În cazul României, în ultima sută de ani, este vorba de serviciile secrete, Biserică, armată și Academia Română (ca instituție-simbol pentru educație și știință). Aceste instituții au supraviețuit în toată această perioadă, spre deosebire de dictatura regală sau Partidul Comunist.

În fapt, majoritatea românilor știu că regimul comunist se sprijinea pe serviciile secrete.

De obicei se pierde însă din vedere că România devenise un stat polițienesc și al serviciilor secrete încă dinainte de Primul Război Mondial. Ca și după 1989, înainte de 1944 au existat mai multe servicii de informații. Supravegherea celor activi politic era strictă, iar partidele și politicienii erau susceptibili de manipulări corespunzătoare. Slăbiciunea statului constituțional poate fi explicată și prin puterea serviciilor secrete. Spre deosebire de perioada comunistă, acestea nu pătrundeau până în vasele capilare ale societății, mai ales nu în cele ale oamenilor pasivi din punct de vedere politic. Concurența serviciilor secrete și influența lor masivă asupra vieții politice au împiedicat, în perioada interbelică, construirea unui stat constituțional democratic. România era controlată de un „stat în stat“, în care și membrii unor loji masonice au jucat un rol important. Atmosfera fricii de amenințări din partea dușmanilor din interior și din afară a fost alimentată de serviciile secrete deja în perioada de dinainte de 1938. Continuitatea serviciilor secrete ale statului, de la Siguranță la Securitate și la serviciile de azi, n-a fost niciodată discutată în mod cuprinzător. La prima vedere, ideea unei continuități în acest sens pare ciudată. Serviciile secrete însă, în 1944, exceptând unele cazuri izolate, n-au opus rezistență în mod sistematic în fața instaurării dictaturii comuniste, ceea ce

este remarcabil, dacă ținem seama de tradiția anticomunistă a acestora. Dimpotrivă, agenții s-au adaptat la noua situație politică, în stilul funcționarilor de carieră. Deja în iunie 1946, în jur de 40% dintre agenții serviciilor secrete fuseseră recrutați înainte de 1944, iar oameni din vremea lui Antonescu au luat măsuri împotriva sioniștilor și a ungurilor sub guvernul lui Groza. Comuniștii au epurat serviciile Siguranței, la început doar în eșaloanele superioare, iar apoi, din 1948, odată cu Securitatea, și-au creat un nou organ, propriu, al supravegherii și terorii. De fapt, continuitățile de personal sunt, în acest caz, reduse. Clare sunt însă continuitățile structurale. Acestea constau în folosirea serviciilor secrete ca mijloc central al exercitării puterii. Nou era modul de intimidare: teroare pe față, deportare, internare în lagăr, muncă silnică; nou era mai ales și faptul că aceste măsuri îi loveau acum pe etnicii români categorisiți drept „dușmani de clasă", și nu doar pe membrii unor minorități, cum ar fi evreii sau romii, la a căror persecuție și ucidere contribuiseră serviciile sub Ion Antonescu. Până în 1964, în jur de 200.000 de oameni, circa 1,5% din populație, au fost internați în lagăre și supuși cruzimii serviciilor secrete. Victimele represiunii comuniste sunt estimate, în total, la circa 2 milioane de oameni. Apoi, Securitatea n-a mai avut nevoie de teroare

pe față: cetățenii intimidați s-au supus, practicând disimularea ca nouă atitudine socioculturală. Doar eventualitatea represiunii era suficientă pentru dominarea unei societăți intimidate prin violență și care nu mai era capabilă de rezistență organizată. Stăpânirea comunistă a fost însă posibilă și pentru că mulți oameni s-au adaptat de bunăvoie, din oportunism sau și pentru că anumite părți ale propagandei regimului, mai ales naționalismul și oprimarea minorităților, au avut ecou. Rezistența scăzută, în comparație cu Polonia sau Ungaria, a societății românești împotriva comuniștilor atât de slab numeric la început nu poate fi explicată doar prin represiune; părți importante ale societății lucrau în favoarea noului sistem.

Deja în perioada comunistă, Securitatea a urzit o legendă răspândită încă și astăzi: povestea unei faze timpurii brutale, dominate de membri ai minorităților (evrei, unguri, slavi) și cea a unei Securități bune, a unui serviciu secret profesional al etnicilor români, începând de la jumătatea anilor ’60. Totuși, deja în 1949, 80% dintre securiști erau etnici români, iar în 1959 erau deja 85%. Imaginea de propagandă a unei Securități naționale și profesionale a fost răspândită cu mult efort (prin filme și literatură) începând din primii ani ai lui Ceaușescu și trebuia să șteargă continuitățile. Înainte de toate,

trebuia să facă uitat faptul că România, în perioada comunistă, își construise un aparat monstruos al serviciilor secrete. În 1989, circa 3% din populație se afla în slujba Securității. Procentual, raportat la populația totală, România avea mai mulți informatori decât Uniunea Sovietică. Teroarea mai întâi pe față, apoi structurală, precum și intimidarea au mâncat ca o rugină societatea românească și au distrus în mare măsură încrederea ca resursă socială centrală. Tranziția fără impedimente spre sistemul serviciilor de informații al statului postdecembrist a împiedicat multă vreme o reînnoire cuprinzătoare după 1989, sau, în orice caz, a întârziat-o foarte mult. Moștenirea unui stat al serviciilor secrete n-a fost depășită pe plan personal, structural și mental.

„Serviciile“ erau întotdeauna acele organe ale statului care funcționau cel mai bine: o constatare importantă pentru istoria românească. Acest lucru nu înseamnă însă, în nici un caz, că au funcționat fără greș: să ne gândim la slaba pregătire a multor agenți din faza timpurie a Securității, la tărăgăneală, dar și la interesele materiale și la corupție, care le-a permis multor securiști să obțină, după 1989, controlul asupra unor părți importante ale economiei românești. Trebuie să ținem seama că eficiența era și o parte a miturilor răspândite despre Securitate ca mijloc

al puterii, care trebuia să intimideze societatea. Eficiența este o noțiune relativă; aici este folosită în comparație cu alte instituții ale statului.

Tot atât de puțin ca și serviciile de informații a contribuit și Biserica dominantă, Biserica Ortodoxă Română, la democrație, la emanciparea politico-socială și la orientarea occidentală – dacă și-a pus vreodată problema cu adevărat în acest sens. Ierarhii, preoții, monahii și călugărițele aparținând ortodoxiei au promovat gândirea autohtonist-naționalistă, au sprijinit deseori legionarismul, au luat parte în mod substanțial la distrugerea statului constituțional în 1938, au participat la grave crime de război în Transnistria, i-au reprimat pe greco-catolici și pe cei de alte confesiuni în perioada interbelică, abia dacă s-au opus comunismului, dar în 1948 au zdrobit Biserica Română Unită (Greco-Catolică), un important element de legătură între cultura română și Occident; în timpul comunismului, Biserica Ortodoxă Română i-a sprijinit pe deținătorii puterii, într-o interpretare nouă a vechii „simfonii“ bizantine, în care Biserica și-a autoimpus rolul de interpret secundar. Nici după 1989 Biserica Ortodoxă Română nu s-a numărat printre actorii care au militat insistent pentru orientarea României spre Occident, adică spre un stat de drept liberal și democratic; ultimele evoluții arată, dimpotrivă, că o bună parte a Bise-

ricii Ortodoxe Române se înțelege pe sine ca promotoare a curentelor antioccidentale, orientând societatea spre Răsărit. Până astăzi, lipsește în România o istorie critică și cuprinzătoare a Bisericii. Astfel, o analiză asupra clerului și a Bisericii în ultimii o sută de ani ar scoate în evidență importanța acestei instituții strâns legate de stat, indiferent de orientarea ideologică a acestuia. Perioada interbelică a adus ortodoxia românească la vârful puterii și al prestigiului. Combaterea brutală a Bisericii din partea bolșevicilor în Uniunea Sovietică a făcut din ortodoxia românească cea mai mare Biserică Ortodoxă din lumea liberă de atunci, ridicarea la rang de patriarhie în 1925 dând expresie acestui fapt. Asemenea elitelor politice, și Biserica dovedea dificultăți considerabile de adaptare la noua societate de masă aflată în formare. Dorința de participare activă a mirenilor trebuia canalizată mai puternic decât înainte, chiar dacă se puteau găsi cu greu modele tradiționale ortodoxe în acest sens (doar în Ardeal situația era alta, sub influența protestantismului): Oastea Domnului și legionarismul erau două modele care au legat ortodoxia de societatea de masă. În perioada interbelică, Biserica a trebuit să se confrunte și cu larg răspândita credință în minuni și cu dorința de răscumpărare: „minunea de la Maglavit“ (vara anului 1935), legată de ciobanul Petrache

Lupu, constituie unul dintre cele mai impresionante cazuri de isterie religioasă în masă din Europa, întărită de noile mass-media de la București. Biserica Ortodoxă Română care, potrivit Constituției, avea o poziție dominantă față de celelalte confesiuni și prioritate față de cea de-a doua Biserică națională, cea Unită (Greco-Catolică), se simțea însă, ca și elitele statului, amenințată: pe de o parte, de către cercurile critice față de religie, dar care au rămas modeste ca număr, dar mai ales de către concurența instituțională a Bisericii Române Unite (Greco-Catolică), care se prevala de meritele ei în mișcarea națională românească și care, înainte de 1945, număra numeroși politicieni influenți în rândurile ei.

Mai puțin cunoscută este schisma „stiliștilor“ din Basarabia și din unele părți ale Moldovei. Acești creștini de stil vechi au respins reforma calendarului din 1923–1924, introdusă prin constrângere și fără o comunicare corespunzătoare, la care România trebuia să treacă simbolic, urmând Occidentul. Din exemplul stiliștilor putem înțelege în ce mod interacțiunea prost coordonată dintre stat și Biserică – mai exact, interese de partid pe plan național și regional, rivalitatea dintre ierarhi ai Bisericii (dintre Gurie Grosu, simpatizant al legionarilor, și Visarion Puiu, apropiat al organizației antisemite „Liga Apărării Naționale Creștine“, respectiv al Partidului Na-

țional Creștin) și dintre clerici – a dus la marginalizarea a circa un milion de țărani (în jurul anului 1935), în mare majoritate români, și la crearea, de către stat și Biserică, a unei minorități tot mai militante într-o regiune deosebit de sensibilă din punct de vedere strategic.

Asemenea statului, și Biserica avea dificultăți cu alteritatea culturală și etnică. Asemenea statului, și Biserica urmărea omogenizarea societății românești, chiar dacă n-a elaborat niciodată în mod programatic această idee. Coabitarea dintre Biserică și statul autoritar, respectiv totalitar, devine astfel mai ușor de înțeles: după cum am amintit, primul patriarh al BOR, Miron Cristea, a legitimat dictatura regală a lui Carol II. Prea târziu s-a retras din jocul politic: un patriarh devenise prim-ministru, nu întru totul de mirare, dacă ținem seama de participarea lui Miron la regența instituită pentru regele Mihai, care era minor (1927–1930). În timp ce rolul Bisericii între 1938 și 1944 este încă prea puțin clarificat, după 1989 s-a discutat aprins despre relația dintre BOR și dictatura comunistă. Apărătorii Bisericii argumentează că, prin adaptarea abilă a BOR la regimul comunist, s-ar fi evitat ceea ce ar fi fost mai rău – o luptă împotriva Bisericii ca în fosta Uniune Sovietică –, astfel însă Biserica și credința au supraviețuit. De fapt, BOR, în supunerea ei față de dictatura

comunistă, abia dacă s-a diferențiat de Bisericile ei surori. În nici un moment n-a opus rezistență asemenea Bisericilor Catolice din Polonia sau Ungaria, a Bisericii Evanghelice din RDG sau a Bisericii Reformate din România. Și în 1989, BOR a rămas, până la sfârșit, fidelă regimului.

Caracterul de Biserici naționale fără un centru sau punct de referință în afara granițelor țării face din Bisericile Ortodoxe, în mod tradițional, un partener dornic de cooperare al diferitelor puteri de stat. În Uniunea Sovietică, după mai multe valuri de prigoană, Biserica Ortodoxă a devenit un instrument docil al politicii sovietice de forță în cadrul mobilizării național-patriotice din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Imediat după 1945, ortodoxia rusă plănuia un *commonwealth* ortodox, sub conducere sovietică. BOR s-a putut sustrage acestuia, dar a sprijinit din ce în ce mai mult dictatura comunistă; în acest sens, sunt relevante inclusiv epistolele și telegramele trimise liderilor comuniști români de către conducătorii BOR cu diferite ocazii, de-a lungul celor patru decenii de „democrație populară“. BOR i-a combătut pe Uniți și Biserica Catolică, a asuprit Bisericile protestante tradiționale și le-a reprimat pe cele neoprotestante, considerate în ansamblu, de către BOR, adversari care „s-au îndepărtat de la adevărata Biserică“. Și în privința doctrinei, Biserica s-a adaptat sub

patriarhul Justinian Marina (1948–1977): în noua ideologie a fost introdusă învățătura despre apostolatul social al „Bisericii în slujba neamului". Încă și mai semnificativă a fost însă infiltrarea treptată a clerului de către Securitate; tocmai clericii cu trecut legionar erau șantajabili. Nici în această privință România nu se deosebea de Bisericile Ortodoxe vecine din Uniunea Sovietică sau Bulgaria; în aceasta din urmă, clerul superior era alcătuit, fără excepție, din colaboratori ai serviciilor secrete. BOR a avut de suferit mai ales în primii douăzeci de ani ai comunismului, mai precis preoții, monahii și călugărițele care s-au opus regimului sau ale căror mănăstiri au fost puse masiv sub presiune. Totuși, și faza ceaușistă, în ciuda supunerii totale a Bisericii, a făcut victime însemnate, dacă ne gândim doar la demolarea de numeroase biserici în cadrul așa-numitei „sistematizări" în numeroase orașe de provincie și chiar în București. Regimul s-a folosit, ca și Uniunea Sovietică, de BOR în politica externă, tocmai față de Occident. După 1989, vechile structuri BOR s-au dovedit dominante. Ce-i drept, clerici și mireni au cerut reforme tocmai în anii '90. Totuși, Biserica a refuzat să-și analizeze critic trecutul. Aproape nici un ierarh n-a admis că a colaborat cu Securitatea. Dimpotrivă, BOR s-a considerat păstrătoare a tradiției naționale și chiar s-a întărit, ca în Rusia sau în

Serbia, ca instanță ce legitimează puterea lumească. Proiectul unei „Catedrale a Mântuirii Neamului“ ilustrează ideea de stat etnocratic și gândul (în context românesc, chiar legionar) la un colectiv național ca destinatar al veștii creștine a mântuirii, de altfel, o învățătură condamnată de multă vreme de către Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol drept „filetism“ (termen însemnând aproximativ „tribalism“). Fără o reexaminare critică a autoritarismului, a naționalismului și a antisemitismului, Biserica Ortodoxă Română nu va deveni o forță care să sprijine construirea unei Românii democratice. Prin atitudinea ei politică, BOR a pierdut mult, în ultimii ani, din sprijinul din partea societății: religiozitatea nu înseamnă automat și fidelitatea față de Biserica-instituție, care mai este și împovărată de cazurile de corupție și de scandaluri legate de moravuri, ceea ce, de altfel, afectează credibilitatea campaniilor morale ale BOR împotriva homosexualității și în favoarea valorilor familiei.

Spre deosebire de serviciile secrete și de Biserici, armata și-a pierdut treptat influența politică; în acest sens, se uită cât de puternică era poziția acesteia până în 1944. Alexandru Averescu, Ion Antonescu, Constantin Sănătescu, Nicolae Rădescu: patru militari au fost șefi de guvern în România. Corpul ofițerilor se amesteca dese-

ori în viața politică; ideologia naționalistă era larg răspândită, iar armata, adânc implicată în crimele în masă ale celui de-al Doilea Război Mondial. Spre deosebire de țările vecine însă, în România s-a ajuns abia în 1940–1941 la un puci militar propriu-zis; militarii au dus România alături de Germania nazistă într-un război împotriva Uniunii Sovietice, apoi însă la catastrofa de la Stalingrad. Încă înainte de umilința militară, armata română a luat parte la exterminarea în masă a evreilor, în special în nordul Bucovinei, în Basarabia și Transnistria, numărul morților fiind estimat, de către Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, la peste 300.000 de oameni.

În privința importanței armatei, România aproape că nu s-a deosebit, în prima jumătate de veac, de vecinii ei din sud-estul Europei. Armata fusese, mai ales înainte de 1918, una dintre cele mai importante posibilități de ascensiune socială; corpul ofițerilor se înțelegea pe sine ca elită națională. Armata a trecut proba practică în Primul Război Mondial: ea a reușit, după grava înfrângere din anul 1916, care a dezvăluit lipsuri grave în conducerea militară, să se reorganizeze în 1917 (inclusiv ca urmare a promisiunilor regelui Ferdinand de a implementa o reformă agrară profundă) și să se ridice împotriva armatelor Puterilor Centrale. Ofițerii de

frunte își bazau pretențiile la influență politică pe bătăliile câștigate. Generalul Alexandru Averescu, care, în 1907, pusese să se tragă în țărani, spre sfârșitul războiului a devenit un personaj salvator charismatic. Armata a fost cea care, în anii plini de confuzie 1917–1920, a stabilizat România și a împiedicat o revoluție comunistă, acționând, la sfârșitul anului 1917, la Iași și, la scurtă vreme după aceea, la începutul lui 1918, în Basarabia, împotriva forțelor bolșevice.

În perioada interbelică, armata a rămas un factor de putere; totuși, până la 6 septembrie 1940 nu s-a ajuns la vreo încercare importantă de puci; lovitura colonelului Victor Precup a eșuat în 1934 încă din faza inițială. Desigur, corupția și abuzul de putere din partea ofițerilor superiori din anturajul lui Carol II dădeau naștere unor resentimente puternice. De aceea, în anii de criză 1939–1940, armata era operațională doar în mod condiționat. Prăbușirea statului din vara anului 1940, retragerea în condiții umilitoare din teritoriile trecute la Uniunea Sovietică și cedarea fără luptă a nordului Ardealului l-au împins la acțiune pe conducătorul frondei din Armată, Ion Antonescu, simpatizant al Legiunii lui Codreanu. Între 1940 și 1944, România a trăit într-o dictatură militară, după ce deja Carol II își militarizase aparatul puterii, între 1938 și 1940. Campania militară de succes împotriva Uniunii

Sovietice (1941) a reabilitat armata în ochii multor români; trecerea Nistrului a fost însă apreciată deja chiar de către contemporani drept greșeală hotărâtoare. Printr-o fidelitate deosebită față de alianța cu Germania nazistă, dictatura militară voia să recâștige nordul Ardealului; trei ani mai târziu, aceeași strategie s-a dovedit de succes, dar de partea Uniunii Sovietice. Între 1940 și 1944, după cum am amintit deja, armata a fost răspunzătoare de crime în masă, mai ales împotriva populației evreiești din estul României și din teritoriul ocupat al Transnistriei, iar astfel a devenit un actor principal al *șoah*. La Stalingrad a fost învinsă împreună cu armata germană. Ultima ei operațiune importantă a fost războiul de succes, dar hotărât de Uniunea Sovietică, împotriva Ungariei, pentru nordul Ardealului. După înlăturarea lui Ion Antonescu, doi generali au organizat tranziția spre un guvern pro-sovietic. Armata n-a opus o rezistență generalizată împotriva sovietizării, ci i-a susținut pe noii deținători ai puterii, asemenea aparatului Siguranței. Unii ofițeri au opus rezistență în mod individual. Comuniștii au epurat armata și au preluat controlul în întregime. Armata s-a retras apoi din viața politică ca factor de putere de sine stătător până în decembrie 1989.

Rolul intelectualilor a devenit, după 1989, una dintre cele mai importante teme de dezbatere

în România care, în această privință, nu se deosebește de alte țări: intelectualii se interesează, în fond, de cei asemenea lor. Totuși, a durat multă vreme până când a apărut o istorie socială și politică a intelectualilor, nu doar a celor care s-au alăturat din convingere legionarismului și comunismului, ci și a acelei majorități care s-a adaptat la fiecare sistem, în anonimitatea cotidianului apăsător.

Istoria intelectualilor operează deseori cu lacune: rareori se arată că, în național-comunism, antisemiți declarați și prieteni ai național-socialismului au fost reabilitați pe tăcute; oameni ca Gheorghe I. Brătianu, care au căzut pradă comunismului, au fost, din acest motiv – ca anticomuniști – incluși în partea „pozitivă“ din bilanț. Astfel, reprezentanții establishmentului sunt substanțial mai reprezentativi pentru curentele ideologice fundamentale decât intelectualii de la extreme (cum ar fi Eliade sau Cioran). Crimele în masă din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și ultranaționalismul xenofob din comunism aveau o largă bază socială și ideologică. Intelectualii care s-au descurcat în mai multe regimuri sunt un exemplu al firului roșu ideologic în istoria statului român modern. Criticul și istoricul literar G. Călinescu este aproape un simbol al adaptării servile, fiind un elogiator al lui Carol II și încă de timpuriu adept al

dictaturii comuniste. Totuși, chiar persoane care, în faza timpurie a comunismului, au ajuns în lagăr sau în închisoare s-au descurcat cu regimul, cum ar fi, de pildă, teoreticianul ultranaționalismului ortodox Nichifor Crainic sau poetul legionar radical Radu Gyr: două exemple de reintegrare a curentelor legionare și cuziste în național-comunismul românesc, pentru care revista *Glasul patriei* era o nouă platformă publicistică ce trebuia să-i curteze pe românii din exil. În faza de construcție a comunismului, intelectuali care, în ciuda concepțiilor lor stângiste, au avut cariere strălucite înainte de 1944 s-au pus în slujba dictaturii, cum ar fi, de pildă, scriitorul Mihail Sadoveanu și profesorul de medicină Constantin Parhon, ambii membri ai Prezidiului Republicii Populare Române (Parhon fiind chiar președinte al acestuia, între decembrie 1947 și aprilie 1948, apoi președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale).

Instituția în care s-a negociat în mod esențial această ideologie este Academia Română, în ciuda masivei epurări din 1948; pe atunci au fost epurați nu doar democrați deschiși, cum ar fi Iuliu Maniu, ci și ideologi ai etno-naționalismului: antisemiții și membrii PNC Ion Petrovici, Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, simpatizantul legionar Sextil Pușcariu, omul de legătură cu Hitler Gheorghe I. Brătianu. Cu toate dificultățile instituționale,

Academia a devenit un actor central în cadrul științei și al politicii identitare. Ideea unei prezentări oficioase a istoriei s-a materializat, după 1989, în controversatul *Tratat de istorie* al Academiei, imagine a societății, de pildă în luarea de poziție din partea a numeroși membri ai Academiei față de protestele de la începutul anului 2017. Cu toate breșele și mutațiile personale, Academia a făcut, prin majoritatea purtătorilor de mesaje, oficiul de păstrătoare a gândirii naționaliste și a structurilor autoritare.

AM LUAT ÎN CONSIDERARE PATRU PILONI DE SUSținere a statului și a societății. Statul însuși merită însă alte câteva gânduri. Preamărirea și idolatrizarea statului sunt semne distinctive ale sistemelor autoritare. Cultul statului nu trebuie însă confundat cu vigoarea și eficacitatea instituțiilor de stat. În cazul României, știm prea puțin despre modul de funcționare al instituțiilor statului, cu excepția învățământului și a serviciilor. Poliția, justiția, întreprinderile de transport de stat, administrația locală și județeană sunt cunoscute, în cel mai bun caz, din lucrări descriptive. Și funcționarii și angajații statului, ca grup social, rămân uimitor de slab conturați. Cunoaștem mai degrabă discursurile, plângerile, de pildă, din partea românilor din Ardeal și din Basarabia la adresa funcționarilor din Vechiul

Regat sau glumele ardelenilor despre cei veniți din Moldova. Este cunoscută extinderea centralismului bucureștean de dinainte de 1914 asupra întregii țări. Totuși, trebuie să constatăm că, după o sută de ani, istoricii au încă de răspuns la întrebarea privind modul în care proiectul România a fost efectiv pus în practică pe plan local.

Pe lângă stat, trebuie luată în considerare societatea românească din ultimii o sută de ani. Schimbările sociale au fost radicale: în 1918, Vechiul Regat era un stat agrar, cu insule industriale minuscule, cu o societate urbană multietnică, mai ales în Moldova, în care ne-românii dețineau, mai ales în comerț și presă, poziții-cheie. În 1989, România avea în urmă decenii de agricultură colectivizată; războiul comuniștilor împotriva țăranilor, după model stalinist, a fost încununat de succes: nu numai proprietatea țărănească a fost zdrobită, după ce, mai înainte, reformele agrare îi înlăturaseră pe marii proprietari de pământuri, ci și sentimentul mândriei și al răspunderii proprii. Țara a fost industrializată după model sovietic, iar „saltul înainte“ în politica industrială, realizat prin sacrificii enorme, a sfârșit, ca și în alte țări cu economie planificată, într-un dezastru. Totuși, ca și în alte țări comuniste, mulți oameni au profitat de pe urma schimbărilor: tensiunile sociale de dinainte de 1944 fuseseră considerabile, iar condițiile de trai

ale multor oameni, mizerabile. Comunismul le-a înlesnit multor oameni progresul material, chiar dacă modest, ceea ce explică pasivitatea sau chiar sprijinul față de regim. Orașele erau românești, românii au devenit treptat orășeni; acest lucru este valabil mai ales pentru orașele odinioară cu caracter evreiesc din Moldova, pentru orașele cu caracter maghiar, german și evreiesc din teritoriile odinioară austro-ungare. *Master nations*, „națiunile stăpânitoare", au fost marginalizate politic, economic și social. „România românilor", pe care au propovăduit-o naționaliștii în perioada interbelică, a devenit realitate. Gestionarea de către stat a politicii sociale a produs urmări grave, de la strămutarea turcilor și tătarilor în Dobrogea, Holocaust, deportarea germanilor și a sârbilor, vânzarea, promovată de stat, a evreilor și germanilor către Israel și Republica Federală Germania, până la politica pronatalistă a comuniștilor, interzicerea avortului, cu scopul unei națiuni române puternice demografic. Din cauza imploziei acestui model inuman suferă societatea românească până astăzi.

PÂNĂ AICI, URMÂND ȘI DINAMICA DEZBATERILOR românești, considerațiile noastre au tratat România izolat, întâlnind doar uneori comparația ca metodă.

Din acest unghi se pune problema plasării celor spuse într-un context mai larg. România,

ca și Iugoslavia, Cehoslovacia sau Polonia, a fost un stat construit pe moștenirea unor imperii multietnice dispărute la 1917–1918. În timp ce Cehoslovacia s-a născut aproape în totalitate din teritorii ale Monarhiei Dunărene, iar Iugoslavia a unit teritorii odinioară otomane și habsburgice, Polonia renăscută s-a format din trei zone imperiale (una prusacă, alta austriacă și o a treia rusească); și România a înglobat regiuni cu moștenire imperială întreită, iar în plus, spre deosebire de Polonia, era o construcție statală de dată recentă. România este singurul dintre aceste state postimperiale compozite care dăinuie până azi, cu modificările teritoriale amintite (ar fi și Polonia, dar aceasta a cunoscut, după al Doilea Război Mondial, o „alunecare“ pe harta politică a Europei, dinspre est spre vest). Este poate cel mai uimitor fenomen, fiindcă, în 1918, nici micul stat român învins în război, nici elita sa tot atât de mică nu erau pregătite pentru România Mare, cu achiziții teritoriale atât în vest, cât și în est. Nimeni nu putea prevedea, în 1914, că Austro-Ungaria și Rusia vor ajunge la colaps simultan. În consecință, adepții Antantei și ai Puterilor Centrale stăteau față în față, împărțiți și după diferitele preferințe în politica externă. Condițiile inițiale erau dificile: valuri de greve în interior, noi grupări de populații prea puțin loiale, revoluții în toate țările vecine, principalul

aliat, Franța, aflat la mare depărtare. În 1918, avântul național și social a durat doar puțină vreme; dimpotrivă, armata a trebuit să canalizeze dinamici enorme.

De ce a supraviețuit România, iar celelalte state postimperiale nu, sau doar cu modificări teritoriale radicale, ca în cazul Poloniei? Iugoslavia și Cehoslovacia s-au împărțit etnic, mai bine zis în opoziții economice și de mentalitate etnicizate. Opoziția sârbo-croată s-a dezvoltat de-a lungul unor falii postimperiale; o parte mai dezvoltată a țării, dar fără putere politică, s-a ridicat împotriva centrului politic, care dispunea de armată, diplomație și administrație. La zece ani de la crearea celei dintâi Iugoslavii, doar dictatura militară a apărat țara de descompunere. În același timp, în România avea loc, la Alba Iulia, o mare manifestație a PNȚ, anunțându-se un marș spre București; alegerile care au adus PNȚ-ul la putere, dar mai ales teama românilor ardeleni de revizionismul unguresc, ecou al politicii de maghiarizare promovate de către guvernele de la Budapesta până în 1914, au împiedicat o destrămare a României Mari și formarea unui stat transilvănean, care, la 1918, nu a părut chiar imposibilă.

Regionalismul românesc era puternic, chiar în Basarabia, cu o elită aflată în proces de formare, fiind răspândită nemulțumirea față de noul

stat, care funcționa, potrivit percepțiilor, mai prost decât Imperiul Austro-Ungar, respectiv cel rus; totuși, alternative politice reale, pentru românii din vestul și estul țării, nu existau. Regionalismul, particularitățile regionale, precum și problema organizării statului trezesc însă chiar și astăzi sentimente puternice, fiindcă acestea sunt apreciate deseori drept amenințare la adresa unității de stat și naționale. Nesiguranța ce capătă expresie astfel este un indiciu indirect al puterii simțămintelor regionale și al îndoielii față de capacitatea statului de a guverna interese diferite altfel decât printr-un centralism rigid și prin nivelarea diferențelor.

Întrebarea dacă o Românie alcătuită în 1918 ca stat federal ar fi avut o altă evoluție este atractivă din punct de vedere intelectual și politic, dar ține de o abordare contrafactuală a trecutului. Este un fapt istoric că, în primii ani ai României Mari, unii politicieni de frunte din Ardeal și Basarabia au dorit o organizare de stat necentralistă. După unirea cu România, Basarabia s-a bucurat, câteva luni, de o largă autonomie, iar proclamația de la Alba Iulia a reprezentat și un compromis între centraliști și acele forțe care nu voiau să transpună mecanic sistemul din Vechiul Regat asupra teritoriilor transcarpatice. Și în Bucovina existau aceste poziții opuse. De asemenea, Consiliul Dirigent din Ardeal și Sfatul

Țării din Basarabia constituiau instituții politice proprii cu potențial politic considerabil. Termenul, deseori folosit, de „federalizare", nu rareori ca noțiune-sperietoare, echivalentă cu separatismul, nu corespunde exact dezbaterii: era vorba mai degrabă de autonomie, autoadministrare, competențe administrative regionale, era vorba și de interesele grupărilor românești regionale fruntașe, care la București se puteau manifesta doar în mod condiționat.

Această nevoie de delimitare este exprimată în discursul intraromânesc adesea și prin mecanisme de delimitare față de un orientalism intraromânesc, care percep, din punctul de vedere al Ardealului și al Basarabiei, Bucureștiul și Vechiul Regat în ansamblu drept balcanice, fanariote și neeuropene, iar apartenența la Monarhia Dunăreană dispărută, deci irelevantă politic, drept simbol al superiorității occidentale și civilizaționale – punctul de referință nefiind însă Transleithania, Regatul Ungariei, ci mai degrabă Viena. Și imperiul țarist, acum dispărut, a lăsat în urmă impresia prestigiului unui imperiu eurasiatic și a înaltei culturi rusești. În domeniul religios-cultural, aceste diferențe mentale au mers mai departe prin vechea opoziție dintre Biserica Unită și cea Ortodoxă, respectiv, în Basarabia, dintre tradițiile rusești și ortodoxia românească.

În vestul țării, regionalismul a fost îngrădit de teama față de revizionismul maghiar, iar în Basarabia, de frica față de Uniunea Sovietică. Dat fiind că, după 1918, elitele maghiare din Ardeal vorbeau de federalism, un concept care fusese folosit, în Transleithania maghiară, mai ales de politicienii de frunte români, a apărut impresia, care nu era neîndreptățită, că ideile federale erau un plan al celor care, de fiecare dată, erau slabi politic, și nu un model serios de echilibrare a intereselor într-un stat eterogen din punct de vedere etnic; la urma urmei, înainte de 1914, argumentele politicienilor români din Ungaria erau foarte puțin diferite de cele ale maghiarilor ardeleni de după 1918.

Când PNȚ a obținut, în 1928, o victorie zdrobitoare în alegeri, promisa transformare a statului a fost exclusă. Începând din 1933, România s-a îndreptat, dimpotrivă, în direcția opusă. Organizarea administrativă s-a destrămat intenționat în 1938, prin înființarea ținuturilor în regiunile istorice. Disputa româno-maghiară dintre 1938 și 1944 a afectat masiv raportul interetnic: românii au fugit din teritoriile devenite maghiare, iar maghiarii din cele rămase românești. După întoarcerea armelor din partea României la 23 august 1944, a izbucnit un război etnic în nordul Ardealului. Conflictul s-a caracterizat prin lipsa de compromisuri de ambele părți, care urmăreau,

în aceeași măsură, scopul omogenizării etnice. Faptul că România a primit înapoi nordul Ardealului a depins esențialmente – după cum o arată izvoarele din arhive – de trecerea României în tabăra sovietică, atât militar, cât și politic, ceea ce Stalin a răsplătit cum se cuvine. România a plătit, pentru restituirea Ardealului de nord, prețul altor câtorva luni de război și al dictaturii comuniste (după cum Cehoslovacia a trebuit să accepte hegemonia sovietică în schimbul izgonirii germanilor sudeți). Moștenirea culturală din provinciile de vest a fost slăbită în continuare prin *șoah*, de care, în nordul Ardealului, sunt răspunzătoare autoritățile maghiare, precum și prin deportarea a circa 80.000 de germani în Uniunea Sovietică. Faptul că federalismul a fost aplicat temporar, după 1945, în Ardeal nu mai avea nimic de-a face cu centralizarea democratică, ci cu preluarea modelelor de organizare sovietice. Regiunea Autonomă Maghiară (1952–1960) n-a avut viață lungă: sprijinirea Revoluției din Ungaria din 1956 de către maghiarii din Ardeal a speriat regimul comunist de la București, care însă a supraestimat foarte mult amenințarea unui presupus separatism. Rezistența democratică a Ungariei împotriva Uniunii Sovietice a fost, de aceea, folosită de staliniștii români ca motiv pentru a reînsufleți în totalitate centralismul de dinainte de război. În deceniile care au urmat,

național-comunismul s-a mobilizat cu succes împotriva populației maghiare. Faptul că maghiarii au jucat un rol însemnat în istoria timpurie a comunismului românesc – ca urmare a marginalizării naționale și sociale, mai ales a secuilor – a fost întors chiar împotriva lor, în sensul menționatei dihotomii a interpretării guvernării comuniste de către Partidul însuși: național-comunismul ar fi depășit faza de început, marcată de violență și dominată de minorități; după cum mai întâi a fost o Securitate rea, apoi una bună, potrivit propagandei ar fi fost mai întâi o guvernare comunistă rea, apoi una bună, deoarece devenise românească.

Presiunea asupra populației maghiare a rămas puternică până la sfârșitul comunismului. Opoziția dintre români și maghiari le servește chiar în prezent forțelor centraliste să discrediteze orice formă de descentralizare. Pe de altă parte, pretențiile actuale de autonomie, sprijinite de Budapesta, nu sunt de natură să sporească încrederea. Nici faptul că sașii, a treia populație ca număr din Ardeal, după 1989, așadar după circa 800 de ani, au dispărut din regiune nu atenuează opoziția dintre cele două comunități mai mari. Pe acest fond, este remarcabil că în Ardeal și în Banat s-a păstrat o puternică identitate regională a românilor, prin delimitare față de statul centralist și prin sublinierea propriilor

particularități cultural-istorice. Începând din 1989, acest lucru se observă limpede după rezultatele alegerilor naționale, vigoarea structurilor societății civile, viața intelectuală mai marcantă. Această ținută culturală nu are de-a face exclusiv cu originea. Migrația internă în România comunistă și după 1989 a fost masivă, și totuși mulți migranți interni au văzut și văd într-o identitate regională o sporire a prestigiului în comparație cu Moldova sau Muntenia.

Pe o cale cu totul aparte a pornit identitatea regională din Basarabia; această temă este, până în prezent, extrem de disputată. Basarabia a intrat, în 1918, în statul României Mari, ca regiune în care populația de limbă română avea o majoritate strânsă, dar care, cu excepția câtorva activiști naționaliști, aproape că nu avea identitate națională românească. Această regiune a aparținut României doar între 1918 și 1940, precum și, în condiții de război și de *șoah*, între vara anului 1941 și cea a anului 1944. Semnificația administrației românești este extrem de controversată, dat fiind că istoriografia sovietică a făcut tot ce a putut pentru a o prezenta în culorile cele mai sumbre. O privire imparțială, care să se sprijine pe documentele administrației românești și pe mass-media timpului, arată însă cât de greu le-a fost elitelor de la București cu această provincie: aproape permanent în stare

de asediu, cu libertăți civile limitate, fără vreo promovare economică durabilă, mereu amenințată de un vecin extrem de puternic, administrată deseori de funcționari corupți și nu rareori violenți, Basarabia era un sol fertil pentru extremismul religios (ca în cazul stiliștilor) și cel politic (cuzismul antisemit). O puternică identitate regională proprie a românilor basarabeni este perceptibilă deja în perioada interbelică. Uniunea Sovietică a încercat să promoveze o națiune moldovenească propriu-zisă. După 1991, Republica Moldova a rămas scena unor politici identitare concurente care, în construirea identității și a alterității, se raportează la regimurile succesive, de fiecare dată reprezentând schimbări radicale pentru populația regională, iar în anii '40 chiar traumatice. Federalismul și centralismul reprezintă, în acest caz, mai puțin modele ale statului, cât mai ales o interpretare (post)sovietică, respectiv naționalist-românească a istoriei și a viitorului politic (dorit). Nici unul, nici celălalt nu corespund însă specificului regional-cultural al Basarabiei.

Politica „anexării necondiționate“ din 1918 putea deci să producă rezultate diferite, după cum i-ar fi reușit – sau nu – partenerului alterității politice (Ungaria, Rusia) să canalizeze dorințele de identitate regională și de autonomie prin politica identitară a statului. Românii de

la vest de Carpați au fost integrați în mod durabil în planul de omogenizare națională a statului român. Românii de la est de Prut au fost doar pe termen scurt integrați astfel și, în plus, din cauza suprapunerii elitelor rusești peste cele ale lor, între 1812 și 1917, au avut un punct de plecare substanțial mai slab.

STABILIZAREA POLITICĂ, OMOGENIZAREA ETNICĂ ȘI nivelarea socială a României – pe care o urmăriseră și ideologii naționaliști din perioada interbelică – s-a realizat, după cum am amintit, prin intermediul comunismului. Abia acum, societatea a ajuns sub stăpânirea statului până în vasele capilare; abia acum, alteritatea politică, socială, etnică și culturală a fost zdruncinată, ștearsă și deseori distrusă, până la nivelul familiilor. Politica demografică a jucat aici un rol central. În primii ani de după război, statul a recurs la metoda deportării; după cum am amintit, sub presiunea Uniunii Sovietice, zeci de mii de germani au fost trimiși la muncă silnică în Donbas. După ruptura dintre Stalin și Tito (1948), statul român a deportat în Bărăgan mii de sârbi bănățeni, dar mai ales șvabi. Au fost deportați, de asemenea, și mii de țărani români care se apăraseră împotriva colectivizării agriculturii. Într-o fază ulterioară, statul n-a mai folosit violența fizică împotriva unor colectivități întregi, ci s-a îmbogățit prin politica de omo-

genizare: plecarea evreilor în Israel și a germanilor în Republica Federală Germania a devenit o importantă sursă de venit a regimului comunist.

Statul comunist a dus un război și împotriva majorității țărănești a populației. Istoria țăranilor români din secolul XX mai trebuie încă scrisă: este o tragedie. Ea începe cu Răscoala țărănească de la 1907, urmată de integrarea politică prin dreptul de vot universal (pentru bărbați) și proiectul unei emancipări economice prin reforma agrară. România Mare a lăsat moștenire o țărănime sfâșiată de criza economică mondială, având o productivitate redusă, șomaj mascat, cea mai mare mortalitate infantilă din Europa și malnutriție generalizată, iar aceasta cu însemnate diferențe regionale. Cu toate acestea, țăranii au susținut țara și au făcut primii pași spre parlamentarism, chiar dacă într-un mod incomplet. La preluarea puterii, comuniștii au trebuit să țină seama de țărani. Împotriva acestora, nu puteau dobândi controlul asupra țării. De aceea, guvernul Petru Groza a pus în aplicare o reformă agrară radicală și i-a curtat pe țărani cu lozinci social-populiste. Când, la sfârșitul anului 1947, comuniștii au dobândit întreaga putere, și-au scos masca.

Acum a început revoluția propriu-zisă în România, războiul comuniștilor împotriva țăranilor. Acesta a fost dus după modelul colectivizării agriculturii în Uniunea Sovietică. Prin presiuni

și, deseori, prin violență pe față, țăranii au fost siliți să se înscrie în gospodării colective. Sporirea cotelor de achitat din recolte trebuia să-i ruineze pe țăranii care opuneau rezistență. „Lupta de clasă“ a fost transpusă la sate, țăranii fiind categorisiți, după model sovietic, în chiaburi, mijlocași și săraci. Prin toate mijloacele, activiștii comuniști au alimentat conflictele în obștile sătești. Ca și în Uniunea Sovietică, mulți țărani s-au apărat, spontan și fără organizare, ca în 1907. Din nou, statul a angajat armata și serviciile secrete, s-a ajuns la numeroase execuții, la umilirea rituală a purtătorilor de cuvânt care se bucurau de vază deosebită.

În 1962, statul comunist a învins. Țărănimea română, în calitate de clasă socială și culturală, era zdrobită. În acest sens, s-a ajuns și la o migrație masivă spre orașe, unde țăranii găseau de lucru ca muncitori în industrie și, față de sărăcia din foarte multe regiuni de la țară, ajungeau la un standard de viață care, chiar dacă rămânea de nivel modest, era totuși mai bun din punct de vedere material. Zdrobirea societății țărănești se afla în contrast flagrant cu naționalismul în creștere și cu preamărirea maselor de țărani din propaganda comunistă. România a pornit pe calea modernizării staliniste: colectivizarea agriculturii trebuia să înlesnească dezvoltarea unei industrii grele proprii, în timp ce industria bunurilor de consum a fost neglijată.

În prima fază a regimului lui Ceaușescu, partidul și-a schimbat strategia și a îmbunătățit aprovizionarea cu bunuri de consum. Combinația dintre naționalism și modesta societate de consum comunistă a constituit baza pentru acceptarea regimului în mari părți ale populației. Dezghețul a durat însă doar puțină vreme și a dus la înăsprirea extremă a sistemului în faza târzie. Construirea unei industrii chimice, apoi țelul autarhiei economice a fost atins cu sacrificii enorme din partea populației. Independența României, trâmbițată de propagandă, era obținută cu prețul mizeriei în masă, al malnutriției și al renunțării pe scară largă la încălzirea locuințelor și a clădirilor publice. Omogenizarea populației stăpânite s-a întărit prin această pauperizare și, dat fiind că și adepții regimului, cel puțin în eșaloanele inferioare, au început să simtă lipsurile, sprijinul pentru dictatură a dispărut. Sărăcia și urmărirea omniprezentă au destrămat societatea. În anii '70, regimul a luat măsuri foarte aspre împotriva culturilor alternative ale tineretului și a oricărei forme de devianță socială („parazitism social"), de pildă prin razii extinse ale „gărzilor patriotice" și ale miliției și prin introducerea obligativității muncii. Urmarea a fost criminalizarea a zeci de mii de tineri. Regimul n-a putut rezolva nici problema larg răspândită a alcoolismului, considerat, de asemenea, un pericol pentru societatea socialistă, cu atât

mai puțin corupția generalizată și deturnarea bunurilor statului. Urmări traumatizante a avut și politica demografică a dictatorului: obiectivul unei națiuni puternice inclusiv din punct de vedere demografic trebuia atins prin interzicerea strictă a avortului și controlul extins al statului asupra corpului femeii. Dictatorul însuși a ignorat avertizările medicilor. Rezultatul a fost o imensă suferință atât pentru femei, cât și pentru mii și mii de copii, de care statul nu s-a îngrijit suficient și care au trebuit să sufere în orfelinate inumane. Criminalizarea copiilor străzii a fost una dintre măsurile cele mai dezgustătoare din punct de vedere moral ale statului român, din cauza căreia cei afectați trebuie să mai sufere încă și astăzi.

Altă intervenție profundă în spațiul vital al populației a fost întreprinsă de regim atunci când a început să schimbe pe scară largă aspectul așezărilor urbane. Așa-numitul plan de sistematizare, pus în aplicare treptat după puternicul cutremur din 1977, a distrus nu numai părți mari din centrul Bucureștiului, ci și zeci de orașe mai mici, mai ales din Regat: 29 au fost demolate în totalitate, iar 37 puternic afectate. În locul clădirilor istorice a apărut o arhitectură unitară tristă, ce caracterizează până astăzi mari părți ale provinciei românești, unde creează zone anistorice. Dezrădăcinarea culturală și socială a oamenilor,

care trebuiau desprinși de toate legăturile tradiționale și supuși cu totul partidului, și-a găsit expresia în această arhitectură, care, recurgând la toate mijloacele puterii de stat, a pus în aplicare, în mod radical, fantasme arhitecturale occidentale (Le Corbusier), lucru care, în Europa de Vest, n-ar fi fost vreodată posibil. Nivelarea și omogenizarea societății și-au aflat expresia deplină în aceste construcții.

Și mai radical a fost planul de sistematizare a satelor, desigur, niciodată elaborat în toate detaliile: în jur de 50% dintre gospodăriile țărănești trebuiau desființate; până în anul 2000 ar fi trebuit create 558 de centre agroindustriale. Planul ar fi anihilat tot ce mai supraviețuise colectivizării din cultura rurală, destul de puțin, fiindcă aproape n-a existat rezistență împotriva sistematizării; numeroase familii au încercat, mai curând, să negocieze cu autoritățile soluții individuale. Solidaritatea sătească din urmă cu patruzeci de ani, care dăduse naștere la răscoale, nu mai exista. Tocmai în zonele sistematizate, care deja înainte de 1944 erau relativ subdezvoltate, postcomunismul își mai află și astăzi cea mai importantă susținere. Atomizarea societății, distrugerea oricăror legături care ar fi putut deveni periculoase pentru regim erau în stadiu foarte avansat; cel mai bun indicator al acestui fapt este lipsa rezistenței *organizate* (rezistența

spontană a izbucnit de mai multe ori, dar fără succes).

Acceptarea din partea populației a regimului comunist a sporit, pentru o vreme, din cauza politicii externe. Hotărâtoare în acest sens a fost desprinderea din raza de acțiune nemijlocită a Uniunii Sovietice, după ani de pură vasalitate. În 1958, Armata Roșie s-a retras din România, ceea ce, în politica internă, n-a dus la o relaxare, ci, dimpotrivă, la un nou val de represiune masivă, prin care Partidul voia să-și asigure puterea, pe care și-o percepea ca fiind amenințată. Momentul-cheie în politica externă, pus în scenă și în mod simbolic, a fost anul 1968, când dictatorul Nicolae Ceaușescu, abia ajuns la putere, s-a exprimat public împotriva invaziei din partea statelor Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, primind ovațiile mulțimii. Dictatorul s-a folosit abil de puternicele resentimente antirusești ale populației, intensificând reactivarea naționalismului ca resursă de guvernare și de mobilizare, începută deja sub predecesorul său, Gheorghe Gheorghiu-Dej; România s-a manifestat astfel ca factor de putere de sine stătător în Pactul de la Varșovia, bătând toba egalității în drepturi și a respectului reciproc. Această atitudine a fost apreciată de Occident: contacte la cel mai înalt nivel cu SUA și Franța, precum și cu alte state apusene, însoțite de vizite de stat atent

puse în scenă, au adus în fața ochilor românilor prestigiul internațional al șefului lor de stat. Acestea au adus României și importante ajutoare economice, chiar dacă Occidentul privea sceptic planurile lui Ceaușescu de a deveni putere nucleară. În același timp, țara a urmărit și o politică sigură pe sine față de statele Lumii a Treia; latura întunecată era alcătuită din comerțul de arme, sprijinirea terorismului arab și atacurile împotriva opoziției românești din străinătate (de pildă, în 1981, atentatul asupra postului de radio Europa Liberă de la München). Desigur, regimul își cunoștea limitele razei de acțiune; în ciuda tuturor „înțepăturilor“, România a rămas în tabăra comunistă.

În ultima perioadă a regimului lui Ceaușescu, acesta a devenit chiar un om de fier conservator, care respingea reformele și reprima brutal orice opoziție. România a susținut o asemenea politică represivă și în fața statelor comuniste reformatoare. Astfel, dictatorul și-a pierdut tot prestigiul obținut prin inducerea în eroare, cu abilitate, a politicienilor și formatorilor de opinie din Occident, ducând țara la izolare completă. Propaganda de stat despre actorul de politică externă autonom și cu prestigiu internațional a avut însă o viață lungă, până în ziua de astăzi, deși provine dintr-o iluzie. Poziția temporar vizibilă a României a fost posibilă doar pe fondul Războiului

Rece, fiind o ieșire din rândurile unuia dintre blocuri, în mod controlat și precis cumpănit. Regimul n-a urmărit echidistanța, iar aceasta nici n-ar fi fost posibilă din punct de vedere politico-militar. Rezultatele politicii externe ceaușiste au fost negarea realității, izolarea și revoluția.

Astfel, ca elemente stabilizatoare ale statului român pot fi subliniate nivelarea socioculturală consecventă, susținută de toate regimurile, lipsa alternativelor politice regionale pentru românii din provinciile înglobate în 1918, precum și elasticitatea în politica externă. Până la urmă, deja în 1989, a mai rămas foarte puțin din societatea anului 1918; și în această privință România s-a deosebit doar în mică măsură de celelalte state din blocul comunist. Ca specific românesc, aș scoate totuși în evidență transformarea unei societăți născute pe ruinele unor vechi imperii, deci foarte variate etnic și cultural, într-una nivelată național, cu păstrarea caracterului statal, precum și a teritoriilor dobândite în 1918.

ULTIMA TREIME A CELOR O SUTĂ DE ANI A BENEficiat, până acum, de prea puțin spațiu în expunerea de față. Oricât de dificilă ar putea părea situația politică actuală, tocmai în această perioadă pot fi observate evoluții care, potrivit tuturor normelor descrise la început în cazul meu, trebuie evaluate pozitiv în bilanț. Deja revoluția

din 1989 a arătat că societatea românească este pătrunsă de un spirit de rezistență surprinzător pentru cineva din afară; în străinătate abia dacă au fost percepute greva din 1977 din Valea Jiului sau marea grevă de la Brașov, din 15 noiembrie 1987. Răsturnarea comunismului s-a desfășurat atât de violent și pentru că regimul a mizat, până la sfârșit, pe izolare și represiune, aducând populația, prin politica sa economică, la sărăcie lucie; pentru numărul cel mai mare de victime – morți și răniți –, și anume cel din zilele haotice de după căderea lui Ceaușescu, răspunderea este a conducătorilor Frontului Salvării Naționale, creat în jurul lui Ion Iliescu și Petre Roman.

Revoluția din 1989 a delimitat România de alte state comuniste, situația de început fiind diferită în aspecte esențiale. Doar în Albania, regimul a urmat, încă din anii 1980, o cale atât de determinată ideologic: plan megaloman de sistematizare, politică autarhică, naționalism xenofob extrem, presiune permanentă a aparatului represiv omniprezent, respingerea totală a reformelor, sublinierea drumului propriu față de Occident, dar și față de Răsăritul din ce în ce mai critic, toate au creat o puternică presiune politică și socială. Grevele amintite au fost un semnal de avertizare: Partidul a reacționat prin represiune. Chiar după adoptarea acordurilor CSCE (1975) și după apelul lui Paul Goma, abia

dacă s-au putut forma grupări de disidenți. Nu exista nici o posibilitate de exprimare a criticii, nici măcar cu precauție, în afară de luările de poziție izolate ale unor oameni curajoși. De aceea, revoluția nu se putea sprijini pe structuri de negociere: lipseau instituții mediatoare, cum ar fi Bisericile sau sindicatele, lipseau și grupări organizate pentru apărarea drepturilor cetățenilor, care ar fi putut servi drept parteneri pentru o masă rotundă. Ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 este obiectul unei cercetări juridice aparte, care a dus la punerea sub acuzare a unor protagoniști de frunte, cum ar fi Ion Iliescu sau Petre Roman. Totuși, se poate constata că majoritatea populației voia să scape de regimul de nesuportat, care nu mai avea de oferit decât mizerie și frică. La succesul răsturnării regimului a contribuit în mod hotărâtor faptul că mari părți ale forțelor de ordine nu mai sprijineau dictatura; altminteri n-ar fi fost exclus un scenariu precum cel chinez, așadar masacrarea demonstranților. Mulți oameni au perceput un sentiment de autoeliberare și de libertate obținută prin luptă. În același timp, venise ceasul unei lovituri de stat, în mod evident pusă în scenă cu mare atenție, din partea unor comuniști din eșalonul al doilea și al treilea, din jurul lui Ion Iliescu, care voiau să-l înlăture pe dictatorul antireformist și anturajul acestuia, pentru

a menține puterea partidului în stat și societate, pe linia *perestroikăi*. Au pus însă în mișcare o dinamică revoluționară a oamenilor care nu mai erau mulțumiți cu un regim mai puțin represiv și cu condiții de consum mai bune, ci – punctul 8 al Proclamației de la Timișoara – voiau să frângă puterea comuniștilor. În prima jumătate a anului 1990, această revoluție propriu-zisă, democratică, a fost zdrobită prin așa-numitele mineriade, iar celor răspunzători de acestea nu li s-a cerut socoteală nici până astăzi. Acești contrarevoluționari comuniști, precum și fiii și nepoții lor politici și-au păstrat până azi puterea, pe diferite planuri. Sub conducerea lor, România a pierdut timp prețios, mai ales în anii '90: stagnarea în locul reformelor economice pe de o parte, precum și o sinistră continuare a intimidării sociale pe de alta caracterizează această perioadă. O lustrație n-a avut loc niciodată, lucru din cauza căruia România suferă până în ziua de astăzi. În acești ani, cadrele, mai ales cele mai tinere, ale Partidului și Securității au reușit să-și asigure puterea economică prin privatizări de fațadă și să se dezvolte în continuare. Situația a fost favorizată de un fenomen care marchează chiar și actualmente peisajul politic al României: fărâmițarea și viața organizatorică scurtă a partidelor anticomuniste și prooccidentale. Postcomuniștii s-au sprijinit unii pe

alții și, ca și în alte țări foste comuniste, pe un aparat al puterii dezvoltat și funcțional. Opoziția a trebuit mai întâi să se formeze, să creeze, după decenii de paralizie, o nouă viață politică, adesea cu ajutorul unor emigrați, care însă nu mai erau bine familiarizați cu situația socială. Dat fiind că lipsea o figură unificatoare, speranțele multora s-au îndreptat înspre regele Mihai, a cărui întoarcere rapidă a fost însă împiedicată de comuniști. Nu este clar, în retrospectivă, dacă un referendum privind reintroducerea monarhiei ar fi obținut majoritatea. Monarhia și perioada interbelică în general au fost invocate de opoziție drept o perioadă de aur, cu care ar trebui reînnodate legăturile. Din eseul de față a reieșit însă limpede că perioada interbelică nu este potrivită ca punct de referință pentru un stat de drept democratic. În primul rând însă, această amintire n-a putut șterge cei peste 40 de ani de dictatură comunistă.

Comunismul n-a fost un hiatus în istoria românească; el n-a fost impus doar din afară, ci a fost sprijinit activ, construit, ajutat sau tolerat de milioane de români. Tocmai acest lucru a îngreunat învingerea dictaturii. Schimbarea de putere din 1996, care s-a bazat, pentru prima dată din 1933, pe alegeri legitimate democratic, n-a atras după sine nici o înnoire fundamentală a statului și societății. Dimpotrivă, pentru prima

dată se observau limpede disensiunile și dezorganizarea printre partidele necomuniste. Începând din 1989, România a fost guvernată, cu puține excepții, de către postcomuniști, care reprezintă singurul partid care s-a dezvoltat continuu din punct de vedere organizatoric și al personalului. Ion Iliescu a activat mai mult de un sfert de veac, mai întâi pe față, apoi din culise. Chiar și pe plan personal, el îi leagă pe postcomuniștii actuali de adâncurile epocii Ceaușescu. Le-a supraviețuit și fizic celor două figuri-simbol necomuniste: atât regelui, care, deziluzionat, a trebuit să se descurce cu deținătorii puterii și să asiste la descompunerea morală a familiei regale, cât și fostului secretar al lui Iuliu Maniu, Corneliu Coposu, care, după 1989, întrupase literalmente puntea dintre prezent și tradiția democratică a PNȚ din perioada interbelică. După 1989, inclusiv în comparație cu reînsuflețirea eșuată a PNL și PNȚ, iese în evidență continuitatea comuniștilor, ca și capacitatea acestora – chiar în luptele interne pentru putere – de a scoate în față, de fiecare dată, conducători bine conturați: Adrian Năstase, Victor Ponta sau, în prezent, Liviu Dragnea. Astfel, peisajul politic al României nu se deosebește prea mult de cel al altor state postcomuniste, în care, de asemenea, partidele urmașe ale vechilor partide comuniste sunt organizatoric stabile în primul rând.

Nu este o particularitate românească nici dependența multor partide de figuri individuale de conducători; în această privință, politica românească de după 1989 continuă situația de dinainte de 1938, când se duceau lupte de secesiune în aproape toate taberele politice, iar conflictele erau mai puțin ideologice, cât mai ales de natură personală. Această raportare la persoane merge în pas cu baza slabă și ancorarea organizatorică redusă a grupărilor liberale mai mici, care cu greu prind rădăcini în țară. În general, nu s-a putut realiza nici o alternativă politică credibilă la varianta postcomuniștilor; partide cum ar fi PNL sunt tot atât de răspunzătoare pentru situația actuală a țării ca și PSD sau ultranaționaliștii Partidului „România Mare".

Mai puțin sistemul de partide, instabil și greu predictibil, cât mai ales structurile economice oligarhice constituie elemente de continuitate în faza de tranziție. Aceste structuri sunt interesate de stăpânirea și exploatarea resurselor statului. Premisa în acest sens este dată de slăbiciunea instituțiilor statului.

Însă tocmai în domeniul instituțional s-a ajuns, după 1989, la dezvoltări remarcabile. Din societatea civilă în formare a fost recrutat un număr suficient de funcționari, care au construit instituții cu etos nou, respectiv au democratizat cultura mentală a acestora și au adaptat normele

europene nu doar pe hârtie, ci și în practică. De aceea, conflictul propriu-zis dintre postcomuniști și forțele democratice s-a jucat și se joacă mai puțin între partide concurente, cât mai ales între postcomuniști și forțele autoritar-cleptocratice înrudite – existente, de pildă, chiar printre liberali –, pe de o parte, și importante instituții ale statului, pe de altă parte. Pentru prima dată în istoria românească, instituții ale statului ocrotesc efectiv interesele cetățenilor. Pe lângă aceasta, în ultimii ani, instituția Președinției a devenit acea instanță constituțională care a sprijinit considerabil construirea statului de drept și democratizarea statului, adesea în conflict cu majoritatea parlamentară. Evident, alegerile uninominale le oferă cetățenilor dezamăgiți de partide posibilitatea unei poziționări clare. Faptul că, în 2014, președinte al statului a fost ales Klaus Iohannis, un membru al unei minorități etnice și confesionale, arată cât de mult s-a schimbat România din punct de vedere sociocultural și mental; campania electorală a contracandidatului său, Victor Ponta, a mizat pe acel naționalism ortodox, sprijinit și de părți ale BOR, pe care l-am identificat ca fir roșu ideologic în cei o sută de ani de existență ca stat a României (Mari). Acest fir mai există, dar destrămat și decolorat.

Faptul că încă n-a dispărut ține și de evoluția mass-media. Ca și în alte state postcomuniste,

controlul asupra posturilor importante de televiziune – mijloc de comunicare de referință într-o societate precum cea românească, în care se citește puțin – se află în mâinile oligarhilor, care sunt interesați de slăbirea instituțiilor statului și a deschiderii culturale a țării. Schimbarea de guvernare din 2012 a fost însoțită de o campanie a urii împotriva intelectualilor critici, care amintește de defăimarea adversarilor politici de către comuniști. De atunci, propaganda împotriva forțelor și instituțiilor democratice, cum ar fi DNA, s-a întețit. Desigur, aceste structuri mediatice n-au reușit să împiedice alegerea lui Klaus Iohannis în 2014 și nici să obțină înlăturarea lui Traian Băsescu prin referendum, în 2012. Dacă cetățenii sunt puși în fața unor alternative clare – iar una dintre opțiuni este credibilă sau, în orice caz, mai credibilă decât cea oferită de postcomuniști –, puterea mediatică oligarhică își atinge limitele. Tocmai aceste alternative clare nu sunt oferite de peisajul partidelor politice; nici în această privință, România nu este un caz aparte, ci la mijloc, în comparație cu restul Europei (Centrale și de Est). Acest lucru explică slaba participare la vot și succesul postcomuniștilor.

În lupta pentru statul de drept democratic, pe lângă justiție și președinte, și sistemele de alianță în care este integrată România joacă un

rol politic însemnat. Calea spre calitatea de membru cu drepturi depline, în cadrul celor doi piloni ai sistemului euroatlantic, n-a fost ușoară. În 2004, România a intrat în NATO. În prezent ea este (încă) singurul stat NATO de încredere de la Marea Neagră, iar din 2015 s-a deschis o bază NATO la Deveselu. NATO este acea asigurare de viață strategică ce i-a lipsit în 1940, când țara s-a îndepărtat de Marea Britanie și de Franța, din cauza dictaturii regale și a antisemitismului sprijinit de stat, alăturându-se Puterilor Axei.

În lupta pentru democrație și statul de drept, SUA iau o poziție clară. Altfel stau lucrurile cu cel de-al doilea sistem de alianță, Uniunea Europeană. Aceasta a dus cu România negocieri de aderare timp de mai mulți ani, o poziție centrală fiind ocupată de întărirea instituțiilor și de combaterea corupției. În 2007 însă, România a fost primită în UE mai mult pe baza unor angajamente decât a unor realizări politice concrete. De atunci, Comisia Europeană s-a confruntat cu încercările neîncetate ale forțelor oligarhice de a slăbi justiția. În afară de un raport de monitorizare însă, Comisia aproape că nu are vreo pârghie politică pentru a împiedica eficient distrugerea statului de drept de către aceste forțe; retragerea dreptului de vot (potrivit Articolului 7 al Tratatului de aderare la UE) este o *ultima ratio*, dar cu greu poate fi un mijloc de presiune

flexibil. Comisia Europeană și elitele europene au tratat mereu oligarhia românească, în ultimii ani, cu menajamente, mai ales în comparație cu Polonia și Ungaria, ale căror încălcări ale statutului de stat de drept au fost aspru criticate. Oligarhii și „mogulii media“ din România, până de curând, au evitat să înceapă un război de propagandă antioccidentală, îndreptat împotriva Bruxelles-ului și a guvernelor occidentale. Tocmai caracterul nonideologic al preluării puterii din partea lor i-a făcut să pară mai inofensivi decât guvernele de la Varșovia și Budapesta. Pe lângă aceasta, postcomuniștii, care reprezintă un grup puternic în Parlamentul European, au mobilizat în repetate rânduri sprijinul simbolic al unor importanți politicieni socialiști, respectiv social-democrați din țările occidentale, iar unii politicieni occidentali au fost incluși direct în relații de afaceri chiar în România. În mod evident, Comisia Europeană, care deja întâmpină greutăți cu statele din așa-numitul Grup de la Visegrád, n-a dorit să ajungă la încă un conflict cu un nou stat membru din Est. Toate acestea explică de ce Uniunea Europeană – dar nu și diferitele state membre – intervine sensibil mai puțin decât SUA în lupta pentru democratizarea României.

Dacă privim aceste elemente cu distanțare istorică, putem spune că România este, pentru

prima dată, membră într-o alianță între state în care a intrat de bunăvoie, și nu silită de vreun regim dictatorial. Desigur, ca și toate statele UE, România a trebuit să renunțe parțial la propria suveranitate. Părți importante ale societății românești salută aceste intervenții în instituțiile statului, dat fiind că ele promit să contribuie la funcționarea lor corectă, lipsită de corupție. Suveranitatea condiționată îi neliniștește și-i afectează pe cei care doresc să exploateze nestingheriți resursele statului. Discursul naționalist al guvernului actual, cu binecunoscutele nuanțe antioccidentale, trebuie înțeles pe acest fundal.

Ultimii treizeci de ani au zdruncinat grav societatea românească. Un indicator în acest sens este emigrația a milioane de români care au căutat, mai ales în țări UE, locuri de muncă și condiții de trai mai bune. Milioane de emigranți au răspuns deja, prin plecarea lor, la întrebarea dacă statul român este capabil să le ofere perspective clare de viitor. Demografia și rețeaua de așezări sunt bulversate – satele sunt, în multe zone, îmbătrânite, depopulate și pauperizate. S-a mărit prăpastia socioeconomică și de mentalitate dintre regiunile urbane, pe de o parte, relativ mai bine situate, în care s-au stabilit și întreprinderi străine, și, pe de altă parte, regiunile de la țară, neglijate inclusiv din punctul de vedere al infrastructurii (de la străzi până la sistemul de

sănătate), mai ales în sudul și estul țării. Acest lucru se observă și în mobilizarea în favoarea statului de drept, sprijinită mai ales în orașele mai mari, printre oameni cu studii și bine pregătiți.

Diferența în dezvoltare dintre vest și est, de-a lungul Carpaților, s-a accentuat, cu excepția spațiului metropolitan și a Iașilor. A avut mult de suferit și mediul înconjurător, mai ales prin despăduriri ilegale și exploatări miniere agresive. Tergiversarea reformelor și preluarea unor importante domenii economice de către membri ai fostei Securități au dezindustrializat țara în mod considerabil. Părți mai slăbite ale populației, cum ar fi romii, au fost în continuare marginalizate social. Atâta vreme cât aceste evoluții n-au fost recunoscute drept o problemă, nu s-a ajuns niciodată la conceperea unei strategii coerente care să integreze mai puternic periferiile interne.

AM AMINTIT DEJA O DEZVOLTARE IMPORTANTĂ DE după 1989, și anume faptul că, în ciuda unor condiții-cadru nefavorabile, spiritul de rezistență a cuprins și părți ale instituțiilor. Emigrația în masă, continuarea rețelelor comuniste, amânarea reformei economice caracterizează mare parte din ultimii circa treizeci de ani. Persistența vechilor structuri este enormă; totuși, niciodată în istoria românească n-a existat o clasă de mijloc urbană care să se mobilizeze în favoarea unor idei democratice (și nu autoritar-naționaliste).

Poate niciodată până acum n-a existat atâta curaj civic și deontologic în unele instituții ale statului, mai ales din justiție. Acest lucru poate părea de mirare sau chiar naiv, dacă luăm în considerare actualele eforturi ale oligarhilor corupți și ale forțelor legate de aceștia din aparatul de stat, Biserică și mediul științific, de a controla statul în totalitate.

Dacă ne retragem cu câțiva pași înapoi, observăm că, după o sută de ani, democrația are totuși șanse mai mari decât în 1938 sau 1944; prin emigrație, România a devenit o societate transnațională, face parte din sisteme de alianță mai puternice decât în perioada interbelică, dar, cel mai important, democrația se poate sprijini pentru prima dată pe o bază demografică apreciabilă. Pentru prima dată în istoria recentă a României, părți considerabile din rândul populației, mai ales din cea urbană, nu mai urmează ultranaționalismul ortodox. Marea majoritate a intelectualilor nu mai preamărește modelele autohtoniste ale căii specific românești. Ce-i drept, deținătorii de azi ai puterii fac mobilizare cu ajutorul lozincilor din rezervorul de propagandă legionar-naționalist-comunistă, dar răsunetul este sensibil mai redus decât, de pildă, în perioada interbelică.

Începând din 1989, în ciuda rupturilor grave menționate mai sus, România s-a schimbat în sens pozitiv mai mult decât percep mulți dintre

românii înșiși. S-a format o clasă de mijloc urbană, al cărei nivel de siguranță și stabilitate socială și materială este, fără doar și poate, mai redus decât în vestul continentului; prin studii, călătorii, experiențe în străinătate, prin accesul la mass-media libere și mai ales prin noile rețele sociale, are însă posibilitatea să compare și să evalueze critic. Emigrația enormă a făcut și să apară un univers transteritorial al comunicațiilor românești, în care, prin mijloace de comunicare moderne, idei și valori din vestul continentului ajung în țară, uneori în timp real. Deși în comunism aproape că n-a existat disidență fățișă, după 1989 a apărut rapid o pătură largă de intelectuali critici și angajați, o societate civilă cu orientare clară democratic-occidentală care, prin formă și cantitate, reprezintă o noutate în istoria României. Această pătură este caracterizată prin disponibilitatea la angajament; rădăcinile ei se află în decembrie 1989, dar mai ales în manifestațiile din prima jumătate a anului 1990.

Cele mai mari manifestații voluntare de opoziție au avut loc în ultimii ani, iar concepția statului de drept, a orientării spre Occident și a statului constituțional democratic n-a fost niciodată atât de larg ancorată ca acum. Și în străinătate a devenit vizibilă puterea de mobilizare a societății civile în mișcarea pentru Roșia Montană. Punctul culminant de până în prezent a

fost atins de marile manifestații din toată țara împotriva încercărilor guvernului PSD–ALDE de a submina statul de drept. Niciodată până acum n-au ieșit în stradă, de bunăvoie, atâția cetățeni ai României pentru apărarea drepturilor democratice fundamentale.

Nou este și faptul că, mai mult decât înainte, România este vizibilă și din punct de vedere internațional și se bucură de o reputație pozitivă: creativitatea demonstranților și DNA fac parte dintre noile clișee despre România în Occident. Imaginile marilor manifestații de la începutul anului 2017 au făcut înconjurul lumii. Procurorul șef al DNA, Laura Codruța Kövesi, este cea mai cunoscută persoană pe plan internațional din politica românească.

Toate acestea nu înseamnă neapărat că forțele democratice se vor impune de la sine. În perspectivă istorică însă, este vorba de o schimbare importantă, care deseori este pierdută din vedere în deruta provocată de evoluțiile politice actuale.

LA O SUTĂ DE ANI DE LA FORMAREA EI, ROMÂNIA se află la răscruce de drumuri: va dori oare din nou să meargă pe propriul drum, ca odinioară sub Ceaușescu, în sistemul său de alianțe, undeva între Vest și Est, sub semnul indigenismului naționalist-ortodox, sub conducerea nepoților dictaturii comuniste, sau încă mai poate avea

succes startul care a eșuat curând după 1918, din cauza condițiilor grele?

Reflecțiile de mai sus ar trebui să-i arate cititorului un lucru, și anume că o privire retrospectivă nu permite evadarea din prezentul trist într-un trecut mai bun. Ultimii o sută de ani au fost, pentru societatea românească, la fel ca și pentru alte societăți ale Europei de Est, nu o perioadă de aur, ci trei sferturi de veac de autoritarism, totalitarism și violență în masă. Nu 1918, ba chiar nici 1938, 1940, 1944 sau 1968 nu pot fi puncte de referință, dacă este vorba de construirea României democratice. Aceasta s-a născut, dimpotrivă, în 1989 la Timișoara, iar în 1990 a fost provizoriu zdrobită – în sensul înfiorător al cuvântului – în Piața Universității din București, în cadrul mineriadelor. Nu perioada interbelică este epoca relativ cea mai bună din ultimii o sută de ani, ci prezentul. Ținând seama de situația României, acest lucru le-ar putea părea multor cititori o presupunere fără temei; totuși, niciodată până acum societatea românească n-a avut atât de mult în propriile mâini modul în care vrea să-și organizeze statul; niciodată până acum forțele democratice n-au fost atât de ancorate social; niciodată până acum România n-a fost atât de orientată spre Europa, atât de departe de un presupus caz special ca astăzi.

Integrată în sisteme de alianță, mult mai puternice decât cele din perioada interbelică,

România este substanțial mai puțin expusă presiunii unor mari puteri ostile, cum erau, odinioară, Germania nazistă și Uniunea Sovietică. Pentru prima dată, România dispune de o justiție care nu-i favorizează pe fasciști, ca în perioada interbelică, și nici nu exercită justiția de clasă, ca în comunism. Oricât de tensionată este situația actuală, oricât de fățiș se întorc oligarhii corupți la metodele fiabile și la propaganda binecunoscută, istoria nu se întoarce înapoi, cel puțin nu cel mai important rezultat din ultimii o sută de ani de istorie românească, și anume formarea unei societăți civile puternice numeric, care, cu toată fragilitatea ei, este mai bine ancorată social și mai puternică decât altădată în istoria României. Această europenizare a avut loc, în mod paradoxal, nu cu ajutorul statului, ci fiind de cele mai multe ori combătută și împiedicată de acesta.

La o sută de ani de la 1918 ar trebui sărbătorit mai puțin statul ca atare, care s-a manifestat față de cetățenii săi mult prea des în mod violent, ba chiar criminal, ci acei oameni care, după 1989, în ciuda statului, dincolo de acest stat, dar apoi și în importante instituții ale acestui stat, nu s-au angajat pe drumul naționalismului izolaționist al unei căi specific românești, ci pe drumul unei normalități europene.

OLIVER JENS SCHMITT
ÎN DIALOG CU MARIAN VOICU

MARIAN VOICU Domnule Schmitt, chiar dacă întrebarea vă este adresată de fiecare dată, trebuie să facem față acestei curiozități bucureștene legitime. Așadar, cum ați învățat limba română?

OLIVER JENS SCHMITT Am început studiile la Basel și, când m-am mutat la Viena, în 1994, la căminul studențesc – era un cămin studențesc protestant cu o cotă de etnii străine de 30% – s-au adunat în bucătăria căminului studenți din România, fosta Iugoslavie, Albania ș.a.m.d. Pentru mine a fost un ideal de a învăța limba română împreună cu etniile vieneze, iar imersiunea, să spunem, lingvistică am făcut-o în anul 1996, când împreună cu un prieten am călătorit în întreaga țară, de la 2 Mai până în Maramureș, pe jos, cu căruța etc. – și cred că așa se învață o limbă. După aceea m-am orientat mai larg spre istoria balcanică și am reluat acest interes pentru istoria recentă a României. Acum 10 ani, având și legături foarte strânse cu colegii mei ieșeni, care

începuseră atunci un program de schimb inter-universitar, am avut prilejul și privilegiul să colaborez cu mulți colegi români nu numai de la Iași, ci și bucureșteni și clujeni. S-a creat astfel o rețea de colaborare de care am profitat foarte mult pentru cercetările mele.

M. V. Este foarte interesantă remarca privind limba română: deși ați învățat-o foarte ușor, afirmați că înțelesul cuvintelor vă scapă câteodată. Observația este interesantă în contextul adaptabilității pe care ați remarcat-o la elitele românești. Sper să discutăm și despre lecturile dumneavoastră favorite, din Miron Costin și Ion Neculce. Până atunci, să menționăm faptul că sunteți fluent în albaneză, greacă, italiană, franceză, engleză și rusă. Episodul care mi se pare relevant pentru factura dumneavoastră științifică este cel al biografiei lui Skanderbeg, eroul național albanez. Volumul a produs o emoție puternică în Albania, pentru că ați documentat descendența pe linie maternă din familia sârbească Brancovici. V-am întrebat aseară dacă este adevărat că traducătorul albanez al cărții s-a sinucis și ați confirmat. Presiunea publică a fost atât de mare, încât acest intelectual de marcă s-a sinucis. Credeți că în această parte a Europei istoria are o miză atât de mare?

O. J. S. Cred că nu numai în cazul Albaniei avem de-a face cu o experiență socială deosebită față

de istorie, și mai ales față de istoriografie. Albania, spre deosebire de alte țări, nu cunoaște o tradiție istoriografică necomunistă pentru că în perioada interbelică, atunci când s-a născut statul, nu existau instituții de stat care să se ocupe de cercetare. Dar cred că în Europa Orientală, în perioada comunismului, lumea era obișnuită cu o istoriografie de stat și se știa foarte bine ce se putea spune în public și ce nu, care erau subiectele tabu. În cazul României, se știa că cei care se ocupau de istoria contemporană erau membri loiali ai Partidului și așa s-a născut și s-a dezvoltat impresia că istoriografia nu constituie o știință, ci un mijloc de propagandă. În toate aceste societăți, regimurile și dictaturile au reușit să distrugă un element esențial al unei societăți civile și democratice – încrederea. Lipsa de încredere în instituțiile de stat, dar și în celălalt explică și de ce sunt atât de ușor de mobilizat tot felul de clișee, prejudecăți, teorii ale conspirației. Și în cazul Albaniei, mecanismul era ușor de înțeles. Nu pentru mine, ca autor, pentru că am pregătit această carte călătorind foarte des în țară, discutând cu colegi și istorici, și aveam impresia că va fi o carte care va fi criticată nu numai în Albania, ci și în spațiul de limbă germană pentru că prezintă un erou național dintr-o perspectivă prea pozitivă. Dacă aveam o frică, aceasta a fost. Dar reacția a fost puternică.

Trebuie să spun că traducătorul meu a fost un intelectual de seamă, a fost unul dintre cei mai importanți intelectuali ai țării, a fost director general al televiziunii de stat, un traducător foarte important al literaturii germane contemporane ș.a.m.d., adică o personalitate foarte cunoscută dar cu mulți dușmani politici, care a vrut să folosească această carte pentru a lupta împotriva unei mitologii naționale comuniste, impusă societății albaneze. A fost atacat atât de dur și s-a ajuns la un scandal atât de mare, încât guvernul a hotărât să-l includă în manualul de literatură albaneză, fiind prezentat ca trădător de neam și de țară și spion al guvernului sârbesc, iar fiica lui a fost silită să scrie un eseu despre tatăl trădător. Asta a fost atmosfera, pe care o putem explica prin prisma acestei tradiții sociale – lipsa unei dezbateri istoriografice liberale și, pe de o altă parte, impresia, justificată în cazul Albaniei, că mulți istorici nu-și aleg subiecte de cercetare independente de curentele politice și influența politică și că un istoric este un actor sau un obiect al unui joc politic. Astfel se explică și reacțiile de acest gen.

M. V. V-am promis că vă voi fi ghid prin Ateneul Român, unde s-au aflat la un moment dat și câteva dintre personajele conferinței dumneavoastră. De exemplu, în 1937, patriarhul Miron Cristea prezida aici omagierea lui A.C. Cuza, pe

care unii naziști îl considerau un adevărat părinte al antisemitismului modern european, la împlinirea vârstei de 80 de ani. Un an mai târziu, Costin Petrescu, cel care a realizat această frescă excepțională lungă de 70 de metri și înaltă de trei metri, primea dispoziție din partea statului național-legionar, probabil chiar din partea lui Ion Antonescu, să acopere cea de-a 25-a scenă, care se afla în dreapta regelui Ferdinand și reginei Maria. Inițial, acolo erau Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia, ținut pe după umeri de Carol II. Scena a dispărut, ceea ce vedem astăzi este o reprezentare a bucuriei populare la intrarea cuplului regal în București. În plan secund îl vedem și pe Averescu. Iar apoi, în februarie 1948, deci în urmă cu exact 70 de ani, atunci când aici avea loc Congresul de constituire a Partidului Muncitoresc Român, prin fuziunea Partidului Comunist din România și a Partidului Social Democrat, toată această cicloramă a fost acoperită cu o catifea roșie, care a rămas pe pereți până în 1966, când Ceaușescu a dat-o jos. Istoria reprezentată în această frescă se oprește în 1918, următoarea sută de ani fiind subiectul conferinței pe care tocmai ați susținut-o. Teza dumneavoastră că există un fir roșu – etno-naționalismul de factură ortodoxă, care a avut ca efect principal omogenizarea etnică și socioculturală, cred că merită dezbătută și după ce noi vom fi terminat

acest dialog. Constatând că, spre deosebire de state care s-au dezintegrat pur și simplu, cum ar fi Cehoslovacia sau Iugoslavia, sau de altele care au pierdut masiv teritorii, România și-a conservat frontierele de la 1918 într-o măsură mai mare, ne putem întreba dacă nu cumva tocmai această omogenitate etnică a făcut posibilă păstrarea conturului teritorial.

O. J. S. Cred că asta este o observație valabilă mai ales pentru perioada comunistă unde, într-adevăr, această omogenizare etnico-socială a stabilizat regimul. Dar, în ceea ce privește reintegrarea Ardealului de nord, un rol preponderent l-a avut politica externă a României, adică faptul că România a schimbat alianța foarte rapid, într-un moment în care Ungaria a continuat să lupte alături de puterile Axei. Asta a jucat un rol foarte important, iar reintegrarea Ardealului de nord în România a fost urmarea unei politici externe destul de abile a comuniștilor români. A fost un joc în care Stalin a folosit ani de zile Ardealul pentru a crea tensiuni între România și Ungaria. La început nu era atât de clar că Transilvania de nord va fi restituită statului român. După aceea, după stabilizarea teritorială a statului român, a început această fază a omogenizării, care avea ca țintă, mai ales după dizolvarea Regiunii Autonome Maghiare, minorități

de tot felul, dar și populația majoritară, adică românii, care au devenit obiect al unei strategii de sistematizare și de omogenizare care poate fi comparată numai cu cea din Albania. Specificul comunismului românesc a constat în faptul că stalinismul a supraviețuit într-o perioadă când era abolit și criticat chiar și în Uniunea Sovietică. Gheorghiu-Dej a rămas un stalinist și Ceaușescu a continuat această strategie stalinistă. Dintre liderii comuniști, numai Enver Hodja, în Albania, a rămas loial stalinismului, din motive politice, pentru a se menține la putere, ca și în cazul României.

M. V. Știm că la negocierile de pace care au urmat Primului Război Mondial a contat înainte de toate dreptul natural; dreptul etnic a prevalat în fața dreptului istoric. Au fost însă și situații curioase. De exemplu, minoritatea germană din regiunea sudetă a fost inclusă în Cehoslovacia. Ca urmare, în 1921, germanii reprezentau 23%, iar slovacii doar 14%, deși țara se numea Cehoslovacia. Lăsând la o parte această politică de omogenizare etnică, cum vă explicați totuși că România și-a păstrat conturul teritorial în timp ce alte state, cum ar fi Cehoslovacia și Iugoslavia, s-au dezintegrat?

O. J. S. Desigur, o explicație ar putea fi și formarea unei identități naționale. În cazul Iugoslaviei

și Cehoslovaciei, crearea unei identități unitare n-a funcționat pentru că nu a fost acceptată de majoritatea populației. În România însă a funcționat, deși regionalismele erau foarte puternice în perioada interbelică – Partidul Național, cu Iuliu Maniu în frunte, nu a participat la încoronarea regelui, în 1922, Maniu a criticat guvernul de la București că era un guvern asiatic, barbar, acuzând năvălirea regățenilor în Transilvania. Discursul politic, regionalist, a fost foarte virulent și în Basarabia. Iar asta a împiedicat formarea unei identități la nivel național, chiar dacă aceste regionalisme politice nu aveau un potențial separatist adevărat, pentru că existau diferențe foarte importante între regionalismele politice din România și cele din alte state, cum ar fi Cehoslovacia și Iugoslavia. Amenințarea reală sau percepută din partea vecinilor, Uniunea Sovietică și Ungaria, era interpretată ca fiind atât de mare, încât regionalismele politice nu au constituit o alternativă reală. În schimb, slovacii și croații vedeau în înființarea unui stat independent, național, o alternativă reală. Și au realizat-o de două ori, în cel de-al Doilea Război Mondial și după prăbușirea comunismului, cu mijloace pașnice în cazul Cehoslovaciei și printr-o prăbușire groaznică în cazul Iugoslaviei. Faptul că aceste regionalisme nu s-au transformat într-o mișcare care să urmărească independența sau

o autonomie mai largă, din motive care țin de politica externă, explică și stabilitatea statului român. Este, să spunem, o explicație negativă, dar care a produs stabilitate; pe de altă parte, era evident că aceste regiuni au plătit și un preț, și anume omogenizarea și nivelarea culturală. Evident că în perioada interbelică existau deja și în Basarabia, și în Transilvania centraliștii și regionaliștii, despre care nu știm prea multe pentru că până acum, din motive evidente, n-au fost niciodată un subiect privilegiat al istoricilor români.

M. V. Poate este momentul să vedem cât de original a fost acest demers și dacă a fost singular în Europa, pentru că secolul trecut a fost totuși unul al naționalismelor. Lucian Boia vorbea de fabricarea unor cvasiidentități și dădea exemplul iugoslavilor și cehoslovacilor. Benedict Anderson vorbea despre comunități imaginate, concept care cred că definește cel mai bine statele naționale artificiale create de Stalin, pe care le regăsim astăzi sub forma unor state eșuate sau conflicte înghețate. Ernest Renan spunea că națiunea este un plebiscit de fiecare zi. Cât de originali au fost românii când au inventat acest etno-naționalism în secolul trecut? Cât de diferiți față de restul Europei?

O. J. S. Cred că trebuie să diferențiem foarte clar între regiuni diferite. Cazul Ardealului este

un caz aparte în ceea ce privește aceste teorii constructiviste pentru că acolo putem observa o naționalizare a identităților fără modernizarea societății. Știm că răscoala de la 1784 [„a lui Horea, Cloșca și Crișan"] arătase deja existența unei construcții de alteritate între maghiarul catolic sau protestant, moșier sau cel puțin deținător de putere politică, pe de o parte, și românul ortodox, țăran, pe de altă parte, un conflict care era în primul rând social și religios. Fiecare țăran și fiecare moșier vedeau în fiecare duminică la ce biserică merge celălalt. În 1848, Transilvania se afla deja în faza a treia a procesului teoretizat de Miroslav Hroch privind mobilizarea în masă a populației cu o identitate etnică foarte clară. În 1848, în Transilvania a avut loc un război civil, chiar război național, unde ambele tabere s-au mobilizat cu lozinci naționale și unde mulți țărani români aveau o anumită idee despre ce înseamnă identitatea națională. Asta a lipsit complet în Vechiul Regat, pentru că lipsea complet acest concept de alteritate, „celălalt" – maghiarul de alte confesiuni, cu hegemonie politico-socială și economică. În Moldova, „celălalt" era evreul imigrat recent, iar în Basarabia lipsea o asemenea conștiință de alteritate. De aceea, cred că atunci când s-a creat această Românie Mare exista o majoritate țărănească din Vechiul Regat care a trecut printr-o experiență politică –

Răscoala de la 1907, cea mai mare răscoală țărănească înainte de Revoluția Rusă. S-a întâmplat aici, în România, dar în Vechiul Regat. În construcția de alteritate era moșierul în Țara Românească, unde nu erau mulți evrei, și arendașul în Moldova. În Bucovina, situația era foarte diferită, pentru că acolo crearea identității naționale românești era tolerată și chiar sprijinită de către autoritățile austriece – erau și deputați români în Parlamentul de la Viena. În Basarabia, dincolo de mici cercuri intelectuale, a lipsit aproape complet o identitate națională, pentru că elita a fost rusificată prin Biserica Ortodoxă. Acolo a fost un dezavantaj al românilor de a fi ortodocși; în Bucovina însă a fost un avantaj, pentru că astfel controlau Biserica Ortodoxă împotriva intereselor ucrainene. În Basarabia și în Vechiul Regat, România interbelică se găsea în fața unei populații rurale fără o identitate națională. De aceea cred că știm foarte puțin despre crearea unei identități naționale în România dincolo de elitele politice și intelectuale. În Banat și în Transilvania însă, răspunsul ar fi „da“, și destul de devreme, dar, în alte regiuni ale României, Vechiul Regat și Basarabia, aș îndrăzni să spun că statul a fost cel care a creat de sus în jos această identitate. O combinație foarte complicată.

M. V. Remarcați în conferința dumneavoastră că tocmai promotorii acestui etno-naționalism au fost cei care au renunțat în 1940 atât de ușor la o treime din teritoriu, cu tot cu cetățenii respectivi. Cum de a fost posibil? Este întrebarea cea mai complicată, dar răspunsul dumneavoastră este important.

O. J. S. Îmi amintesc că acum opt ani am fost la inaugurarea expoziției despre cedarea Basarabiei și Bucovinei de nord, organizată de Dorin Dobrincu, care era atunci director general al Arhivelor Naționale, și m-a mirat lipsa de interes față de această expoziție și lipsa de dezbatere, pentru că era probabil cel mai dureros eveniment politic din istoria României interbelice. Cum se poate ca statul să renunțe atât de ușor, în 1940, la o treime din teritoriu, fără să se bată? Cedarea Basarabiei s-a decis cu majoritate de voturi în Consiliul de Coroană, unde erau prezenți toți politicienii și intelectualii de seamă ai României interbelice. Atunci, acea expoziție a lucrat cu două concepte: neputința și lipsa de responsabilitate. Dar trebuie să ne punem întrebarea cât de profundă era într-adevăr încrederea elitelor României interbelice în caracterul trainic al acestui stat. Astăzi știm că aceste imperii aparțin trecutului. Dar în 1938, la numai douăzeci de ani după prăbușirea impe-

riilor, se pare că mulți reprezentanți ai acestui stat aveau o încredere destul de limitată. Se știe că după acordul de la München, în septembrie 1938, în zona de graniță, la Oradea, în Crișana, mulți funcționari și înalți demnitari ai statului și-au trimis familiile peste munți, acasă, în Vechiul Regat, și-au vândut averile și casele. Ei au rămas pe loc, dar trimițându-și familiile acasă, în Vechiul Regat, au transmis un mesaj groaznic cetățenilor români, care aveau atunci o frică teribilă de revizionism. Acestea sunt mici semne care au trecut adesea neobservate, deoarece contrazic evident imaginea statului puternic, și care ne ajută să înțelegem ce s-a întâmplat atunci. Și cred că trebuie să ținem seama și de faptul că avem de-a face cu o elită foarte mică și, mai ales, o elită care era o moștenire politică a Vechiului Regat, era obișnuită cu o anumită viață politică, în care cele mai importante decizii erau luate într-un cerc foarte limitat. Mulți politicieni basarabeni și ardeleni au fost integrați cu greu în acest cerc intim, ai cărui membri și-au păstrat o mentalitate de mari moșieri. Este important să vedem cum au luat deciziile acești politicieni, ce au hotărât pentru moșiile lor. Vă dau un exemplu, o mică anecdotă: văduva lui Octavian Goga a negociat personal cu guvernul german pentru că voia ca satul Ciucea, unde se afla mormântul lui Octavian Goga și familia își avea proprietatea,

să rămână pe teritoriul național. Cererea a fost respinsă, dar asta era atitudinea – în momente de urgență națională, fiecare negocia numai pentru propriul interes. Probabil că doamna Goga a și colaborat cu state străine, nu este de mirare, pentru că Octavian Goga a fost omul de încredere al guvernului nazist. Dar trebuie să înțelegem bine această mentalitate care în momente de urgență reduce o problemă de stat la o problemă privată. Fiecare își negociază soarta cu celălalt, fără solidaritatea națională pe care o evocau acești politicieni și care făcea parte din discursul naționalist. Asta explică și succesul lui Ion Antonescu, care a reprezentat un alt sistem, mult mai coerent, extrem de violent, dar convingător. Și asta explică și de ce mulți români au acceptat, unii chiar cu bucurie, această dictatură militară. Această reacție a Consiliului de Coroană a încununat o evoluție marcată de distrugerea statului de drept și de o lipsă uriașă de responsabilitate față de stat și instituțiile lui.

M. V. Ne face plăcere să credem că suntem atât de originali, încât străinii nu ne pot înțelege. Dumneavoastră sunteți o excepție, desigur, ne face plăcere, dar ne simțim și un pic jenați, căci ați vorbit în prelegerea dumneavoastră despre impresionanta capacitate de adaptare a intelectualilor români, a elitei. Cuvântul

„adaptabilitate“ are însă o încărcătură semantică specială. Ne place, de exemplu, să spunem că românii se descurcă, se adaptează, oriunde. Când vorbiți de adaptabilitate, vă gândiți la conotația pozitivă sau la cea mai puțin pozitivă? Cum sună în germană?

O. J. S. Desigur, adaptabilitatea în germană sună puțin mai problematic decât în română. Dar întrebarea dumneavoastră ține și de istoria mentalităților. Și ăsta este un domeniu în care se alunecă foarte repede, este foarte primejdios, pentru că riscăm întotdeauna să intrăm în generalizări și aș putea numai să propun câteva elemente de interpretare fără să pretind că pot oferi un răspuns, pentru că deja am menționat în conferința mea că nu sunt în stare să vă ofer un răspuns. Ceea ce pot să vă ofer este o întrebare și cred că este o întrebare foarte importantă – dacă această capacitate de adaptare explică supraviețuirea acestui stat. Pe de altă parte, ar putea fi și un răspuns – din punctul de vedere al societății civile, să spunem, o rezistență ar fi contribuit la crearea unei identități civile. Revenind la cazul anului 1940: ce s-ar fi întâmplat dacă România ar fi îndrăznit să lupte împotriva Uniunii Sovietice? Din punct de vedere militar, lucrurile erau clare: România era înconjurată de vecini inamici; nu numai Uniunea

Sovietică, dar și Ungaria și Bulgaria ar fi profitat desigur de slăbiciune. Iar slăbiciunea militară a României trebuie să o explicăm prin corupție, nu numai în armată – probabil responsabilul principal pentru corupția și nepregătirea armatei a fost regele Carol II însuși, care era și vârful corupției în armată. Dar ce s-ar fi întâmplat? Putem studia cazul Finlandei, dar Finlanda a profitat și de faptul că nu era o țară înconjurată numai de vecini problematici. Faptul că România era înconjurată de vecini inamici era și o consecință a unei politici externe care nu a mizat niciodată pe crearea unor relații mai bune. Sau în 1944: de ce românii nu s-au revoltat împotriva instalării regimului comunist? În parte, răspunsul este evident: pentru că țara era ocupată de Armata Roșie. Pe de o altă parte, pentru că în Cehoslovacia exista în perioada interbelică un puternic partid comunist, în Bulgaria stânga era foarte puternică, iar în Ungaria exista un curent socialist foarte puternic. În România, nu. Este o întrebare deschisă, pot să vă ofer o comparație: acum câțiva ani, Aleksandăr Vezenkov, un coleg de-al meu bulgar, a scris o carte despre 9 septembrie, care este echivalentul lui 23 august 1944 în România, adică invadarea Bulgariei de către Armata Roșie. În Bulgaria, interpretarea este mult mai complicată decât în România pentru că exista o mică mișcare de partizani și sunt

mulți bulgari care se recunosc astăzi în crearea acestui stat comunist bulgar. Adică părerile sunt destul de împărțite. Dar acest istoric a îndrăznit măcar să pună această întrebare. A fost atacat de ambele tabere. Răspunsul meu nu este prea clar pentru că întrebarea este foarte greu de structurat, pentru că nu ține de întrebări științifice, istoriografice, pe care, repet, trebuie să le punem, pentru că până acum nu au jucat un rol preponderent în dezbatere, ci ține și de opinii politice și ține și de felul în care concepem societatea pe care ne-o dorim. Cum ar putea un elvețian ca mine, care a profitat enorm că s-a născut într-un stat bogat, democratic, înconjurat numai de vecini care nu sunt dușmani, o țară care nu s-a aflat în război în ultimii două sute de ani – ultima invazie a Elveției a fost cea a armatei Franței revoluționare în 1798 –, cum aș putea să vă ofer un răspuns care ține și de aceste mentalități? Dar sper să reușesc să stârnesc cel puțin înțelegerea faptului că aceste întrebări au un rost și că nu este vorba de superioritatea sau inferioritatea unei societăți. Asta este foarte important, mai ales atunci când vine cineva din afară, din Occident, ca să vă dea o „lecție“ cum un stat, o societate, trebuie să se poarte într-un moment de criză. Nu, dacă noi, europenii, reușim să găsim răspunsul la aceste întrebări împreună – românii cu experiența lor istorică și cei

care vin din afară cu un interes și o anumită competență –, vom putea merge înainte. Ăsta este un răspuns, știu că nu este foarte clar.

M. V. Una dintre tezele principale ale cărții dumneavoastră – *Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea şi căderea „Căpitanului“* –, amintită și în prelegerea din această seară, este moștenirea transmisă de legionari comunismului, în special național-comunismului lui Ceaușescu. Sunt două dimensiuni, documentate științific, ale acestei moșteniri: mistica național-ortodoxă, despre care vom vorbi un pic mai încolo, și această dinamică socială extraordinară pe care a creat-o Codreanu, mai ales în partea a doua a anilor ’30. Vorbind de modernizarea industriei, îi îndemna pe muncitori: „Intrați în București, intrați în orașe cu pas de stăpân!“, ceea ce s-a și întâmplat în anii ’70. A vorbit de crearea unui Om Nou, plămădire care cred că s-a și realizat în cele din urmă, în comunism. Vorbiți despre faptul că cei trei frați ai lui Corneliu Zelea Codreanu – Iridenta, Cătălin și Decebal, erau încântați în anii ’70 de această cotitură național-comunistă a lui Ceaușescu. Un singur lucru nu coincidea cu planul fratelui lor și i-a deranjat – colectivizarea. În rest, erau de acord întru totul. Care să fie explicația? Ne-am putea imagina oare un scenariu similar celui scris de Quentin Taran-

tino în *Inglourious Basterds*, prin care își lua revanșa asupra istoriei – un comando evreiesc îl ucide pe Hitler? Ne-am putea imagina că, în Doftana anului 1938, Corneliu Zelea Codreanu se întâlnește cu Nicolae Ceaușescu, care avea pe atunci 20 de ani? Că Ceaușescu a fost fermecat de ideologia legionară în urma unei întâlniri cu *Căpitanul*? Cum de a hotărât Nicolae Ceaușescu în 1965–1966 să se îndepărteze de moștenirea lui Gheorghiu-Dej, să dea jos catifeaua roșie de aici, de pe această frescă istorică din Ateneu și să redescopere brusc ideile legionare?

O. J. S. Cred că național-comunismul a început deja în ultima perioadă a lui Gheorghiu-Dej, dar cred că Ceaușescu a fost un caz excepțional, ca fiu al unui țăran sărac din Scornicești, care ajunge aici, la București, în epoca modernizării, a drumului spre industrializarea țării. Faptul că nu a intrat în corpul muncitoresc legionar poate să surprindă, pentru că majoritatea celor care aveau aceeași origine socială au intrat repede în corpul muncitoresc legionar. Și dacă Codreanu și Ceaușescu s-ar fi întâlnit în închisoare, desigur Codreanu i-ar fi explicat lui Ceaușescu cum trebuie să se organizeze o mișcare muncitorească, pentru că mesajul legionarilor era foarte clar și foarte simplu. Le-a oferit muncitorilor o integrare dublă, o integrare socială, pe de o parte,

și, pe de altă parte, o integrare națională, o comunitate națională omogenă în care românii ocupau poziții-cheie. Astfel trebuie înțeleasă dinamica uriașă stârnită de Codreanu, care a pierdut repede controlul asupra acestei aripi sociale revoluționare, astfel se explică ce anume aveau în comun legionarii și comuniștii după război: ura împotriva statului constituțional, împotriva democrației, împotriva economiei de piață. Asta explică și pactul dintre legionari și comuniști din a doua jumătate a anilor '40. Muncitorii, în majoritatea lor, nutreau simpatii legionare și o generație întreagă de elevi și de studenți era în majoritate covârșitoare legionară sau cu simpatii legionare sau a crescut într-un ambient în care aceste idei erau preponderente. Bineînțeles, comuniștii au fost nevoiți să țină seama de acest fapt, de aceea apelul lor la sentimentele naționale, antiruse ș.a.m.d. a funcționat ca o resursă de putere și un mijloc de integrare împreună cu societatea de consum de tip comunist – o teorie introdusă în dezbaterea istoriografică în ultimii douăzeci de ani, care poate să pară ciudată având în vedere experiența sfârșitului perioadei comuniste. Cred că mulți dintre dumneavoastră își amintesc că în a doua jumătate a anilor '60 starea materială s-a îmbunătățit și că sistemul comunist a folosit această combinație între etno-naționalism și promisiu-

nea de a îmbunătăți viața populației pentru a ajunge la un consens limitat al societății.

M. V. Cea de-a doua dimensiune a legionarismului este mistica național-ortodoxă. Dacă dinamica socială a fost absorbită de comunism, ce s-a întâmplat cu acest misticism? A fost dizolvat odată cu mișcarea legionară? A traversat comunismul? Cum se face că după cele patru dictaturi și după un fenomen legionar despre care spuneți că era autentic românesc, deși era afiliat fascismului și nazismului, cum se face că astăzi nu avem partide de extremă dreapta în România? La dumneavoastră, în Austria, un partid de extremă dreapta, Partidul Libertatea, a intrat în coaliția de guvernare – este pentru prima dată în Uniunea Europeană când un partid de extremă dreapta accede la guvernare. Care să fie explicația dispariției acestui misticism național-ortodox în România?

O. J. S. La ultima întrebare trebuie să admit că nu am un răspuns. Este o întrebare deschisă. Poate un răspuns parțial ar putea să fie că această mistică era mai ales un fenomen al elitelor legionare și că la mobilizarea maselor țărănești, muncitorești și țărănești nu a jucat un rol preponderent. Am studiat mecanismele sociale ale mobilizării legionare și m-am întrebat cine erau legionarii care în septembrie '40 au ajuns la

putere. Și se vede că există o diferență generațională foarte clară – cei care au ajuns la putere împreună cu Horia Sima aveau din punct de vedere social o legătură foarte limitată cu generațiile vechi. Foarte puțini învățători, preoți, intelectuali de la sate au devenit primari, șefi de poliție ș.a.m.d. în această scurtă perioadă a dictaturii legionare. În perioada aceasta se poate constata deja un decalaj generațional. Erau mai ales muncitori și țărani tineri, cu o vârstă medie de 27 de ani în 1940, care au auzit poate de această mistică, dar au fost mobilizați mai ales de propaganda socială revoluționară. Să spunem că această mistică, începea să dispară deja în perioada aceea. Dar este numai un răspuns parțial.

M. V. Cât despre lipsa unui partid de extremă dreapta în România?

O. J. S. Bine, știți că după căderea comunismului a existat un partid antisemit ultranaționalist, Partidul România Mare. Aceste grupări neolegionare nu au ajuns niciodată la un nivel politic important pe plan național, dar cred că acest discurs politic ultranaționalist poate fi auzit și la alte partide – și cred că PSD-ul este un bun exemplu. Amintiți-vă ultima campanie electorală prezidențială, cum a fost construită o alteritate culturală – ortodocși români adevărați

versus „ceilalți“, neortodocși, de o altă origine etnică ș.a.m.d. Acolo se vede că aceste curente mai există, dar nu sunt organizate sub formă de partid. Sunt curente și tradiții puternice la care face apel și partidul aflat acum la guvernare.

M. V. Să revenim la instituții. Moltke „cel tânăr“, șeful Statului-Major german între 1906 și 1914, obișnuia să spună că la acea vreme erau doar cinci instituții perfecte în vechea Europă: Parlamentul britanic, Opera Națională franceză, Baletul rus, Curia Bisericii Catolice și, bineînțeles, Statul-Major german. Dumneavoastră vorbiți de cele patru instituții care au asigurat etno-naționalismul ortodox românesc în ultima sută de ani: Biserica, Armata, serviciile secrete și Academia Română. Și vorbiți de o continuitate care depășește chiar și momentele de ruptură, în special cel din 1948, când a fost creată Securitatea, desființându-se Serviciul Special de Informații, iar Academia Română a pierdut aproape o sută de academicieni. Cum s-a asigurat continuitatea timp de o sută de ani prin cele patru instituții? Și, până la urmă, nu aceste instituții, mai mult sau mai puțin perfecte, sunt cele care asigură supraviețuirea statului în orice societate modernă?

O. J. S. Bineînțeles, avem de-a face cu două feluri de continuitate. Cred că în cazul Bisericii

Ortodoxe Române continuitatea este mult mai evidentă, mai ales în privința personalului. Pe de altă parte, sunt de acord că în ceea ce privește serviciile secrete și Academia Română există o ruptură în ceea ce privește personalul, dar nu în ceea ce privește structura sau cultura instituțională. Continuitatea se explică prin faptul că în perioada interbelică serviciile au jucat un rol foarte important, au creat o cultură a neîncrederii în instituțiile de stat, o cultură a zvonului care nu a înlesnit crearea unei societăți democratice. În ceea ce privește Academia Română, este evident că în perioada interbelică a susținut un discurs naționalist, deși existau mișcări mult mai radicale, mult mai naționaliste. Dar aceasta este explicația succesului legionarilor – majoritatea mesajelor Academiei erau acceptate de majoritatea elitei și populației. Antisemitismul nu era o specificitate a legionarismului, nici ultranaționalismul, de aceea cred că avem de-a face nu cu o continuitate directă în ceea ce privește persoanele, ci cu o cultură instituțională. Și să revenim la ultima întrebare. Țin să subliniez, astă seară vorbim numai despre România. Eu am folosit comparația ca metodă de lucru foarte importantă și nu pretind că elementele despre care discutăm acum sunt specifice României. De exemplu, sunt membru al Academiei Austriece, care include instituții cu un trecut

foarte problematic. Acum cinci ani, Academia a publicat un volum, o istorie critică, *Academia Științelor din Viena, 1939–1945*[1]. Orice intelectual din Austria cunoștea acest trecut, ca și în cazul României, dar era o cunoaștere orală. Era însă foarte important pentru sănătatea intelectuală și culturală a instituției ca Academia însăși să hotărască să discute într-un spirit critic acest trecut, pentru că, în Austria, continuitatea instituțională în ceea ce privește Academia a fost mult mai puternică la nivelul persoanelor ca în România. Cultura instituțională s-a schimbat treptat, încetul cu încetul. Acum, Academia a alcătuit o comisie care va studia critic trecutul și va publica o istorie critică a Academiei Austriece. O spun numai pentru a sublinia că cei care vin din afară nu vin să dea lecții, ci vin ca să vorbească și despre experiențele lor. Și cred că, pentru o instituție ca Academia Austriacă, e important să se vadă în ce măsură a colaborat cu sistemul nazist, în ce măsură a fost compusă din membri care nu aveau nici o problemă să-i izgonească pe colegii lor evrei sau democrați. O astfel de instituție, care și după cel de-al Doilea Război Mondial n-a făcut aproape nici un efort

1. Johannes Feichtinger, Herbert Matis, Stefan Sienell, Heidemarie Uhl, *Die Akademie der Wissenschaften in Wien 1938 bis 1945*, Viena, 2013.

să-i convingă pe cei izgoniți să se întoarcă în Austria, bineînțeles nu poate să servească drept model strălucitor, așa cum ar trebui să fie o academie. Dar putem să discutăm cum o importantă instituție de stat poate să se modernizeze și cred că o dezbatere sinceră despre trecut este foarte necesară. În acest caz, pot să vă ofer numai un exemplu și să vorbesc despre problemele noastre, fără să ating faptul că trăiesc acum într-o țară în care extrema dreaptă organizată ca partid este în guvern și avem de-a face cu evoluții care înspăimântă deoarece vorbim despre infiltrarea instituțiilor de stat de către membri ai extremei drepte și, da, o să asistăm la o situație cu totul nouă pentru Austria. Cred că esența unei dezbateri cum este cea din această seară este ideea că trebuie să facem schimb de experiență mai des. Știu că ar putea să fie foarte banală această observație, dar ceea ce ne lipsește pe acest continent și în acest stat comun pe care îl avem, Uniunea Europeană, este un schimb de opinii de nivel academic. Ne-am izolat în spații de comunicare și mediatice naționale. Revenind la începutul dezbaterii, cunoașterea limbii celuilalt are un rol foarte important pentru a ne înțelege mai bine.

M. V. Reformulând principala dumneavoastră teză, am putea spune că proiectul de țară al României în ultimul secol au fost centralizarea și

omogenizarea. Nu știm dacă acest proiect de țară a luat sfârșit sau nu, poate că este *work in progress*. Există o lamentație publică în acest moment privind lipsa unui proiect de țară: „Am aderat la Uniunea Europeană și la Alianța Nord-Atlantică, ce facem de acum încolo?", se spune. Opțiunile sunt deschise, dar suntem nepregătiți. Unii spun că unirea cu Basarabia ar putea fi un proiect de țară. Construirea de autostrăzi, spun alții, este un proiect pentru următoarea mie de ani, iar alții spun că generarea de prosperitate, pur și simplu, este suficientă. Eu aș spune că instaurarea adevărului în centrul vieții publice, acolo unde a fost foarte puțin prezent în România ultimilor o sută de ani, ar fi foarte importantă; poate că acesta este motivul care a dus la dispariția încrederii în societatea românească. Încrederea în instituții și în „celălalt" este, într-adevăr, liantul cel mai important al unei democrații. Lipsa încrederii a făcut ca patru milioane de români să plece din țară în ultimii douăzeci și șapte de ani. Din punctul dumneavoastră de vedere – un elvețian care trăiește la Viena, care cunoaște o mulțime de limbi străine, inclusiv albaneza –, cât de important mai este un proiect de țară în acest moment pentru o țară care este membră a Uniunii Europene? Mai avem nevoie de un proiect de țară?

O. J. S. Depinde mult de modul în care se va reforma această Uniune Europeană și este evident că în majoritatea țărilor membre există o nevoie de identitate, care trebuie să admitem că este dată de statul național. Pentru mine, statul național nu este în sine ceva pozitiv sau negativ, n-aș vrea să-l slăvesc, dar pe de altă parte nu cred că este responsabil pentru orice evoluție problematică. Cred că soluția principală este o definiție echilibrată și moderată a statului național. Dacă urmărim dezbaterile în spațiul public românesc, constatăm un decalaj între partizanii statului național și cei care, după părerea adversarilor lor, resping statul național, resping cultura românească, sunt cosmopoliți ș.a.m.d. Și de aceea este nevoie de un proiect de țară. Cred că în context românesc acest termen a câștigat o semantică politică foarte clară. Și din această cauză aș prefera să-l evit, dar, pe de altă parte, cred că avem de-a face cu un gol mare, nu numai de identitate sau de oferte politice și ideologice coerente. Și asta permite și curentelor extremiste să umple acest gol. Cred că ar fi nevoie nu de un proiect de țară, ci de un proiect în care socialiștii și social-democrații adevărați, nu numai de fațadă, liberalii adevărați și conservatorii, adică întreg spectrul politic tradițional, dar și noile partide să dezvolte o ofertă politică și ideologică corectă, plauzibilă și convingătoare. Este evident

că politica va continua să se desfășoare la nivel național și european, dar pe ambele niveluri ne lipsește acum această ofertă care să atragă electoratul și mai ales tinerii, care în multe țări – luați cazul Italiei, de pildă – nu au încredere în acest sistem politic. Ăsta ar fi răspunsul – nu la nivel național, ci mai ales la nivelul ideilor politice.

M. V. Da, într-adevăr, așteptăm rezultatul alegerilor din Italia, care vor avea loc peste cinci zile, vom vedea dacă populiștii Mișcării Cinci Stele vor avea succes sau nu. Închei remarcând faptul că domnul Schmitt se alătură unei serii excepționale de istorici străini vorbitori de română, care-i cuprinde, printre alții, pe Keith Hitchins, Glen Torrey și Dennis Deletant, și că am câștigat un prieten care știe să ne pună în față oglinda adevărului, așa cum spunea favoritul domniei sale, Miron Costin, o prietenie de care cred că ne vom bucura în anii următori.

MULȚUMIRI

Le sunt recunoscător, pentru critici și comentarii, lui Konrad Clewing (Regensburg/Viena), Konrad Petrovszky (Viena), Flavius Solomon (Iași) și Daniel Ursprung (Zürich). Responsabilitatea conținutului este însă, în întregime, a autorului.

Lui Wilhelm Tauwinkl, care a tradus în limba română și acest al doilea proiect comun al unei cărți, îi datorez, de asemenea, mulțumiri.

Viena, 30 aprilie 2018

INDICAȚII PENTRU LECTURĂ SUPLIMENTARĂ

Acest eseu se bazează pe o bibliografie științifică extinsă, care nu poate fi redată aici pe larg. Pentru fiecare bloc tematic, semnalăm cititorului diferite lucrări pe care autorul le-a considerat importante.

Primul Război Mondial

Lucian Boia, *„Germanofilii": Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, ed. a III-a, Humanitas, București, 2014; Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu (eds), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2016; Grigore Procopiu, *Parlamentul în pribegie: 1916–1918. Amintiri, note și impresii*, ediție și studiu introductiv de Daniel Cain, Humanitas, București, 2018; Lisa Mayerhofer, *Zwischen Freund und Feind –*

Deutsche Besatzung in Rumänien 1916–1918, Martin Meidenbauer, München, 2010.

Perioada interbelică

Alberto Basciani, *Dificila unire: Basarabia și România Mare, 1918–1940*, Cartier, Chișinău, 2018; Lucian Boia, *Capcanele istoriei: Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, ed. a II-a, Humanitas, București, 2012; Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, Humanitas, București, 2015; Ovidiu Buruiană, *Construind opoziția: Istoria politică a Partidului Național Liberal între anii 1927 și 1933*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Iași, 2013; Ovidiu Buruiană, *Liberalii: Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Iași, 2013; Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, Oldenbourg, München, 2001; Florian Kührer-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, De Gruyter / Oldenburg, Berlin / München, 2014; Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România, 1930–1940*, Editura Enciclopedică, București, 2004; Florin Müller

(ed.), *Elite parlamentare şi dinamică electorală în România (1919–1937)*, Editura Universității din București, 2009; Andreea Petruescu, „Mișcarea stilistă în Basarabia, 1935–1936. Cauze și soluții. Perspective locale“, *Caietele CNSAS* IX/1–2 (2016), pp. 61–77; Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866–1937)*, Institutul European, Iași, 2005; Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919–1937)*, Institutul European, Iași, 2004; Sorin Radu, Oliver Jens Schmitt (eds.), *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2017; Stelu Șerban, *Elite, partide şi spectru politic în România interbelică*, Paideia, București, 2006; Svetlana Suveică, „Die Verwaltung Bessarabiens in der Transformation. Legislative Rahmen, Institutionen und Beamtenschaft (1918–1928)“, *Südost–Forschungen* 71 (2012), pp. 183–233.

Legionarism

Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail“: O contribuţie la problema fascismului internaţional*, Humanitas, București, 2006; Constantin Iordachi, „Charisma, Politics and Violence: The Legion of the «Archangel Michael» in Inter-war

Romania“, *Trondheim Studies on East European Cultures & Societies*, nr. 15, Trondheim, 2004; Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară: Activismul fascist în România interbelică*, Polirom, Iași, 2016; Armin Heinen, Oliver Jens Schmitt (eds.), *Inszenierte Gegenmacht von rechts: Die „Legion Erzengel Michael“ in Rumänien 1918–1938*, Oldenbourg, München, 2013; Oliver Jens Schmitt, *Corneliu Zelea Codreanu: Ascensiunea și căderea „Căpitanului“*, Humanitas, București, 2017; Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919–1941: Mistica ultranaționalismului*, ed. a II-a, Humanitas, București, 1995.

Dictatura militară
și al Doilea Război Mondial

Viorel Achim, Constantin Iordachi (eds.), *România și Transnistria: Problema Holocaustului: Perspective istorice și comparative*, Curtea Veche, București, 2004; Viorel Achim, „Romanian–German Collaboration in Ethnopolitics. The Case of Sabin Manuilă“, in: Michael Fahlbusch, Ingo Haar (eds.), *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919–1945*, Berghahn, New York / Oxford, 2006, pp. 139–154; Sebastian Balta, *Rumänien und die Großmächte in der Ära Antonescu (1940–1944)*, Steiner, Stuttgart, 2005;

Dennis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler: Ion Antonescu și regimul său: 1940–1944*, Humanitas, București, 2008; Dorin Dobrincu, „Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940): O relectură a unui moment istoric controversat“, text introductiv la catalogul expoziției *Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate: O perspectivă românească*, Arhivele Naționale ale României, București, 2010; Diana Dumitru, *The State, Antisemitism, and Collaboration in the Holocaust: The Borderlands of Romania and the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016; Radu Ioanid, *Holocaustul în România: Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu 1940–1944*, ed. a II-a, Hasefer, București, 2006; Radu Ioanid, Michelle Kelso, Luminița Mihai Cioabă (eds.), *Tragedia romilor deportați în Transnistria, 1942–1945: Mărturii și documente*, Polirom, Iași, 2009; Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii: Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940–1944*, Polirom, Iași, 2015; Svetlana Suveică, „Loyalties in the Age of Extremes: Local official in Bessarabia during World War II (1939–1945)“, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 65/4 (2017), pp. 560–596.

Comunism

Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goșu (eds.), *Istoria comunismului din România: Documente*, 3 vol., Polirom, Iași, 2009–2017; Stefano Bottoni, „Reassessing the Communist Takevoer in Romania: Violence, Institutional Continuity, and Ethnic Conflict Management", *East European Politics and Societies*, 24/1 (2010), pp. 59–89; Stefano Bottoni, „Finding the Enemy: Ethnicized State Violence and Population Control in Ceaușescu's Romania", *Journal of Cold War Studies*, 19/4 (2017), pp. 113–136; Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea: constrângere și disidență în România anilor 1965–1989*, Humanitas, București, 1998; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România: Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, Polirom, Iași, 2001; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, ed. a III-a revăzută și adăugită, Fundația Academia Civică, București, 2010; Dorin Dobrincu (ed.), *Listele morții: Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945–1958*, Polirom, Iași 2008; Radu Ioanid (ed.), *Securitatea și vânzarea evreilor: Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, Polirom, Iași, 2015; Constantin Iordachi, Dorin Dobrincu (eds.), *Țărănimea și puterea: Procesul de colectivizare a agriculturii în România*

(1949–1962), Polirom, Iași, 2005; Gail Kligman, *Politica duplicității: Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, Humanitas, București, 2000; Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu: colectivizarea agriculturii în România*, Polirom, Iași, 2015; Anton Mioara, „Parazitismul social. Reguli și norme pentru societatea omului nou“, *Studii și materiale de istorie contemporană*, 2015/1, pp. 33–48; Bogdan Murgescu, *Revoluția română din decembrie 1989: Istorie și memorie*, Polirom, Iași, 2007; Marius Oprea, *Bastionul cruzimii: O istorie a Securității (1948–1964)*, Polirom, Iași, 2008; Dragoș Petrescu, *Entangled Revolutions: the Breakdown of the Communist Regimes in East-Central Europe*, Editura Enciclopedică, București 2014; Sorin Radu, Cosmin Budeancă (eds.), *Countryside and Communism in Eastern Europe: Perceptions, Attitudes, Propaganda*, LIT Verlag, Viena / Zürich, 2016; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin: Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Curtea Veche, București, 2003; Cristian Vasile (ed.), *„Ne trebuie oameni!“ Elite intelectuale și transformări istorice în România modernă și contemporană*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017; Katherine Verdery, *Compromis și rezistență: Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București, 1994.

Tranziția

Mirel Bănică, *Nevoia de miracol: Fenomenul pelerinajelor în România contemporană*, Polirom, Iași, 2014; Tom Gallagher, *Modern Romania: The End of Communism, the Failure of Democracy, and the Theft of a Nation*, NYU Press, New York, 2005; Tom Gallagher, *Romania and the European Union: How the Weak Vanquished the Strong*, Manchester University Press, Manchester, 2009; Gabriel Liiceanu, *Apel către lichele*, ed. a III-a, Humanitas, București, 2005; Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religie și politică în România postcomunistă*, Curtea Veche, București, 2010; Lavinia Stan, Diane Vancea (eds.), *România postcomunistă: Trecut, prezent și viitor*, Polirom, Iași, 2017.

ISBN 978-973-50-6148-7
9 789735 061487

Am scris această carte cu simpatie și respect față de acei oameni care, în ultima sută de ani, au încercat să construiască, în condiții grele, ceea ce, după părerea mea, merită România să fie: o țară normală, nu un caz special, nici în bine, nici în rău, ci un stat de drept, democratic, în Europa.

Regimurile autoritar-totalitare din ultima sută de ani au fost susținute chiar de forțe din țară, oricât de mult s-a încercat mereu să se atribuie fascismul doar influenței germane, iar comunismul, exclusiv celei sovietice. Este, desigur, o constatare dureroasă pentru români, dar fără o analiză a acestei continuități va fi dificilă vreo schimbare fundamentală în viitor.

La o sută de ani de la 1918 ar trebui sărbătoriți acei oameni care, după 1989, în ciuda statului, dincolo de acest stat, dar apoi și în importante instituții ale acestui stat, nu s-au angajat pe drumul naționalismului izolaționist și al specificității românești, ci pe drumul unei normalități europene.

OLIVER JENS SCHMITT

Există o lamentație publică în acest moment privind lipsa unui proiect de țară… Unii spun că unirea cu Basarabia ar putea fi un proiect de țară. Construirea de autostrăzi, spun alții, este un proiect pentru următoarea mie de ani, iar alții spun că generarea de prosperitate, pur și simplu, este suficientă. Eu aș spune că instaurarea adevărului în centrul vieții publice, acolo unde a fost foarte puțin prezent în România ultimilor o sută de ani, ar fi foarte importantă; poate că acesta este motivul care a dus la dispariția încrederii în societatea românească. Încrederea în instituții și în „celălalt“ este, într-adevăr, liantul cel mai important al unei democrații.

MARIAN VOICU